

**T.C.
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYAL PSİKOLOJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**BİLİM KARŞITLIĞI, KOMPLO TEORİLERİ VE ÖLÜM: BİLİM
İNKRANININ VE KOMPLO İNANCININ DEHŞET YÖNETİMİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

UTKU BAŞERDEM

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi CANAY DOĞULU

ANKARA – 2019

**T.C.
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYAL PSİKOLOJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**BİLİM KARŞITLIĞI, KOMPLO TEORİLERİ VE ÖLÜM: BİLİM
İNKRANININ VE KOMPLO İNANCININ DEHŞET YÖNETİMİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

UTKU BAŞERDEM

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi CANAY DOĞULU

ANKARA – 2019

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 23/08/2019

Öğrencinin Adı, Soyadı: Utku Başerdem

Öğrencinin Numarası: 21810004

Anabilim Dalı: Psikoloji

Programı: Sosyal Psikoloji

Danışmanın Unvanı/Adı, Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Canay Doğulu

Tez Başlığı: Bili Bilim Karşıtlığı, Komplo Teorileri ve Ölüm: Bilim İnkarcının ve Komplo İnkarcının Dehşet Yönetimi Açısından İncelenmesi

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 44 sayfalık kısmına ilişkin, 23/08/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç

2. Alıntılar hariç

3. Beş (5) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını” inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası:

Onay

23 / 08 / 2019

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad,

Dr. Öğr. Üyesi Canay Doğulu

Utku Başerdem tarafından hazırlanan ‘‘Bilim Karşıtlığı, Komplo Teorileri ve lüm: Bilim İnkarcının ve Komplo İncancının Deşet Yönetimi Açısından İncelenmesi’’ adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Kabul (sınav) Tarihi: 20/08/2019

(Jüri Üyesinin Unvanı, Adı-Soyadı ve Kurumu):

İmzası

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Canay Doğulu, Başkent Üniversitesi

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Doğan Kökdemir, Başkent Üniversitesi

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Suzan Ceylan Batur, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

...../...../20....

Prof. Dr. İpek KALEMCI TÜZÜN

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Lisans ve yüksek lisans eğitimlerim süresince her türlü yanımda olan tüm bölüm hocalarına verdikleri destek ve emekler için çok teşekkürler. Sizler sayesinde bugün geldiğim noktaya gelebildim. Tez hocam Dr. Öğr. Üyesi Canay Doğulu'ya verdiği desteklerden dolayı, tez jürimde yer alan hocalarım Prof. Dr. Doğan Kökdemir ve Dr. Öğr. Üyesi Suzan Ceylan Batur'a yer aldıkları ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca bölüm hocalarımdan Dr. Öğr. Üyesi Zuhâl Yeniçeri Kökdemir'e duygusal desteğinden dolayı teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca hep yanımda olan aileme, özellikle annem Mine Başerdem ve babam Uğur Başerdem'e çok teşekkür ediyorum. Onların bana olan sonsuz destekleri sayesinde bugün olduğum kişi oldum. Ayrıca veri toplama sürecinde bana destek olan Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi 90 Mezunlarına, KAL 84 grubuna çok teşekkürler.

Tez boyunca çalışırken yanımda yer alan Spotify Death Metal Playlist'ine, moralim bozulduğunda beni güldüren komedyenler Tim Heidecker ve Eric Wareheim'a ayrıca teşekkür ederim. O müzikler ve komedi dizileri sayesinde sağlıklı bir şekilde bu noktaya gelebildim. Yakın arkadaşlarım Ege Soyer, Batı Yılmaz, Murat Evren'e, ve müzik grubundan arkadaşlarım Başar Sağlamiş, Zeynel Ayhan, Kağan Şen ve Orkun Atabay'a yanımda oldukları ve tez süresince beni destekledikleri için teşekkür ederim.

Son olarak biricik yol arkadaşım Elif Öykü Us'a her türlü desteklerinden dolayı teşekkür ederim. İyi ki varsın.

ÖZET

Kanıt ve gözleme dayalı bilimsel düşünebilme günümüzde oldukça normal kabul edilebilecek bir durum olmasına rağmen bilimi inkar edenler, bilimsel sayılamayacak sözde kanıtlar ile kurulan komplo teorilerine inananlar halen bulunmaktadır. Bu durum eğitim durumundan etkilenmekle birlikte; bundan bağımsız olarak düşünme becerilerine (örneğin, analitik ve sezgisel gibi), düşünme tarzlarına, dünya görüşlerine ve inanç sistemlerine de bağlıdır. Söz konusu ölüm ve benzeri varoluşsal tehditler olduğunda da, bireyler tehdidin yarattığı kaygı hissi nedeniyle de bu tarz durumlara girebilirler. Bu çalışmanın amacı, bilim inancı, komplo teorileri, komplo zihniyeti, analitik düşünme ve ölüm farkındalığı arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Çalışma doğrultusunda, 127 katılımcıdan veri toplanılmıştır. Katılımcılar seçkisiz olarak analitik düşünme/kontrol ve ölüm manipülasyonu/kontrol koşullarına atanmış ve ardından bilim inancı, komplo inancı ve komplo zihniyeti ölçümleri alınmıştır. Araştırmanın sonucunda analitik düşünmenin ve ölüm manipülasyonunun bilim inancı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı bulunmuştur. Ayrıca ölüm manipülasyonunun komplo inancı ve komplo zihniyeti üzerinde de herhangi bir anlamlı etkisine rastlanılmamıştır. Komplo teorilerine inanma, komplo zihniyeti ve bilim inancı söz konusu olduğunda analitik düşünme ve ölüm manipülasyonunun değişkenler üzerinde ortak bir etkiye sahip olmadıkları görülmüştür. Ancak analitik düşünmenin komplo inancı ve komplo zihniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Analitik düşünme grubunda olanların anlamlı bir şekilde daha az komplo zihniyetine sahip oldukları ve komplo teorilerine daha az inandıkları bulunmuştur. Sonuç olarak mevcut çalışma, analitik düşünme, ölüm kaygısı, komplo teorilerine inanç ve komplo zihniyetine dair yapılmış olan çalışmaların bir kısmını desteklemiştir.

Anahtar Sözcükler: Bilim tutumu, komplo zihniyeti, komplo teorileri, dehşet yönetimi kuramı, analitik düşünme

ABSTRACT

Even though scientific thinking revolving around proof and observation can be considered normal in today's society, those who reject science and believe in conspiracy theories that are not grounded on scientific proof still exist. This is affected by educational level, however, thinking styles (analytic and intuitional thinking), world views and religion can affect this belief as well. When existential threats like mortality is considered, individuals can be affected by the anxiety created by this threat. So, the purpose of the current study was to examine the relationship between science belief, conspiracy theories, conspiracy mentality, analytic thinking, and mortality salience. In this regard, data was collected from 127 participants. Participants were assigned randomly to analytic thinking/control groups and mortality manipulation/control groups, and after that, their science belief, conspiracy belief and conspiracy mentality was measured. As a result, analytic thinking and mortality manipulation was found to be not affecting science belief. Also, mortality manipulation did not have any effect on conspiracy belief, conspiracy mentality and science belief. Conspiracy belief, conspiracy mentality and science belief was not affected by the interaction effect of analytic thinking and mortality salience. However, analytic thinking had a statistically significant effect on conspiracy belief and conspiracy mentality. Those who were on analytic thinking group were found to believe less to conspiracy beliefs and had less conspiracy mentality compared to those who were on control group. As a result, the current study replicated some of the studies conducted on the varying relationships between analytic thinking, death anxiety, conspiracy belief and conspiracy mentality.

Keywords: Science attitudes, conspiracy mentality, conspiracy beliefs, terror management theory, analytic thinking

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
TABLolar LİSTESİ	V
ŞEKİLLER LİSTESİ	VI
BÖLÜM I. BİLİM KARŞITLIĞI VE KOMPLO TEORİLERİ İNANCI.....	1
1.1. Bilim Karşıtlığının Temelleri	2
1.2. Bilim Karşıtlığı ve Din	4
1.3. Kontrol İhtiyacı	5
1.4. Komplo Teorileri	6
1.5. Komplo Zihniyeti	8
BÖLÜM II. ANALİTİK DÜŞÜNME VE VAROLUŞSAL KAYGILAR.....	10
2.1. Analitik Düşünme ve Çift Süreç Modeli	10
2.2. Dehşet Yönetimi Kuramı	12
2.3. Analitik Düşünme ve Dehşet Yönetimi	15
2.4. Çalışmanın Amacı ve Araştırma Soruları	15
BÖLÜM III. YÖNTEM.....	17
3.1. Katılımcılar	17
3.2. Desen ve İşlem	17
3.3. Ölçüm Araçları	19
3.4. Analitik Düşünme Manipülasyonu	19
3.5. Analitik Düşünme Ölçümü Kontrolü	19
3.6. Ölüm Farkındalığı Manipülasyonu.....	20
3.7. Pozitif Ve Negatif Duygu Ölçeği	20
3.8. Ölüm Düşünceleri Ulaşılabilirliği (ÖDU)	21
3.9. Bilim İnancı Ölçeği	21
3.10. Komplo Zihniyeti Ölçeği (KZÖ) ve Komplo Teorilerine İnanma Ölçümü	22
3.11. Demografik Bilgi Formu ve Bilgilendirilmiş Onam	22
BÖLÜM IV. BULGULAR.....	25
4.1. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar	27
4.2. Manipülasyon Kontrolleri	27

4.2.1. Ölüm Manipülasyonu Kontrolü	27
4.2.2. Analitik Düşünme Manipülasyon Kontrolü	29
4.3. Hipotezlerin Test Edilmesi	29
4.3.1. Bilim Tutumu	30
4.3.2. Komplo Zihniyeti	31
4.3.3. Komplo İnancı	32
BÖLÜM V. TARTIŞMA	35
5.1. Çalışma Bulgularının Genel Değerlendirilmesi	35
5.1.1. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar	36
5.1.2. Analitik Düşünme Manipülasyonu	37
5.1.3. Ölüm Farkındalığı Manipülasyonu	38
5.1.4. Analitik Düşünme ve Ölüm Farkındalığı Üzerindeki Kontrol Değişkenleri	39
5.2. Çalışmanın Sınırlılıkları	40
5.3. Çalışmanın Katkıları	40
5.4. Çalışmanın Çıkarımları ve Sonuç	42
KAYNAKÇA	43
EKLER	54
EK 1	54
EK 2	55
EK 3	57
EK 4	58
EK 5	59
EK 6	60
EK 7	61
EK 8	62
EK 9	63
EK 10	66

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri.....	18
Tablo 4.1. Manipölasyon Koşullarındaki Katılımcı Sayıları	25
Tablo 4.2. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar	28
Tablo 4.3. Varyans analizi (ANOVA) sonuçları	34

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Qualtrics Üzerindeki İşlem Akışı	24
---	----

BÖLÜM I.

BİLİM KARŞITLIĞI VE KOMPLO TEORİLERİ İNANCI

İnsanlık ve bilim tarihi için önemli olaylardan birisi sayılabilecek Ay yüzeyine ayak basmasının geçtiğimiz günlerde 50. yıldönümü kutlanmış olmasına rağmen halen bu olayın gerçek olup olmadığı ile ilgili tartışmalar yürütülmekte, komplo teorileri ortaya atılmaktadır (Taibbi, 2019). NASA'nın aslında Ay'a hiç gitmediği ile ilgili çeşitli komplo teorileri ortaya atılmış ve bu teoriler sözde kanıtlarla desteklenmeye çalışılmıştır (Kaysing, 1976). Hatta bazı durumlarda bu teoriler gerçek dışı şekillerde abartılmış, NASA'nın tüm bu olayı kurguladığı ve yönetmen Stanley Kubrick ile anlaşıp bir film stüdyosunda ay yürüyüşü görüntülerini elde etmişlerdir (van der Werff, 2019).

Özellikle teknolojinin ve bilimin ilerlediği günümüzde, kanıtlara ve gözleme dayalı, bilimsel gerçek olarak nitelendirilebilecek olguların kabul görmesi beklenirken, son yıllarda artmakta olan bilimsel bilgiye karşı gelmek, reddetmek ve inanmamak, bilimi inkar etmek, kanıtlanamayan bilgiler üretmek gibi davranışlar görülmektedir (Rutjens, Heine, Sutton ve Harreveld, 2018). Bilimsel bilginin inkarının yanında kişilerin çeşitli nedenlerle komplo teorileri üretme ve komplocu düşünme gibi eğilimleri de ortaya çıkmakta; bu hem bilime olan tutumu etkilemekte, hem de politikaya yön vermektedir (Lewandowsky, Gignac ve Oberauer, 2013; Lewandowsky, Oberauer ve Gignac, 2013). Bu bağlamda, bilimi inkar etmenin ve komplocu düşünmenin birbirine yakın eğilimler oldukları düşünülmektedir.

Yürütülen bu çalışmada bilimi inkar etmenin ve komplocu düşünmenin analitik düşünme becerileri ve Dehşet Yönetimi Kuramı (DYK; *Terror Management Theory*), açısından Türkiye örneğinde incelenmesi amaçlanmıştır. Ölümlülük uyarınının yaratacağı tehdit gibi varoluşsal kaygılar ile analitik düşünme becerileri üzerinde oluşturulacak olan etki ile insanların bilim tutumları, komplo teorilerine inançları ve komplo zihniyetleri incelenmiştir.

Genel olarak, ilk bölümde bilim tutumları üzerinden, bilim inancı ve bilim karşıtlığının temelleri ele alınmış, din ile bilim arasındaki ilişkiden bahsedilmiştir. Ardından komplo zihniyeti ve komplo teorilerine olan inançlar tartışılmış ve bilim tutumları ile ilişkisi açıklanmıştır. İkinci bölümde analitik düşünme, dehşet yönetimi kuramı konuları ile bu konuların, bilim karşıtlığı, komplo zihniyeti ve komplo inançları arasındaki ilişkisi kurulacaktır. Daha sonra yürütülmüş olan çalışmadan ve araştırma sorularından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde yürütülen araştırmanın yöntemi; katılımcıları, ölçüm araçları, araştırma deseni ve işlemi anlatılmıştır. Dördüncü bölümde yürütülen çalışmanın örneklemeden elde edilen bulgular paylaşılmıştır. Beşinci bölümde ise mevcut araştırmanın bulguları ele alınacak ve tartışılacaktır.

1.1. Bilim Karşıtlığının Temelleri

İnsanlar ortaya çıktıkları ilk zamanlardan beri kendileri ve çevreleri hakkında sorular sormuşlar, hayatın anlamını, evrenin varoluş sebebini ve benzeri birçok konu hakkında cevaplar aramışlardır. Bilim, felsefe, din gibi alanlar bu soruların cevaplarını bulmak ve yeni sorular üretmek için araç olarak kullanılmıştır. Özellikle bilim tarihi boyunca, toplumların daha ileri pozisyonlarda yer almasını sağlayan, insanların kendi varoluşları ve çevrelerinde bulunan nesnelere hakkında cevaplar üretmeleri önemli ve gerekli bir olgu olarak öne çıkmıştır. Ancak, bilimin bu önemli konumuna karşılık bilimsel olmayan karşıt görüşler çeşitli sebeplerle insanlık tarihine eşlik etmiştir.

Günümüz yaşantısında bilim ve onunla ilgili alanlar hayatımızın önemli bir kısmını oluşturmasına rağmen; bilime karşı olumsuz tutumlar, bilimsel bilgiyi reddetme, bilim karşıtı görüşlere sahip olma durumu ve bunlarla ilgili komplo teorileri üretildiği görülmektedir. Küresel ısınma, aşılama, genetiği değiştirilmiş organizma (GDO) ve benzeri konular bilime karşı geliştirilen tutum ve görüşler bağlamında tartışılmakta, bu ve benzeri konulara yönelik bilim karşıtı hareketler ortaya çıkmaktadır (Rutjens, Heine, Sutton ve Harreveld, 2018). Bilimsel bilginin reddedildiği bu konular hakkında da çeşitli komplo teorileri üretilmekte; bilimsel gerçeklerin yerini üretilen teoriler almaktadır (Diethelm ve Mckee, 2009; Mckee ve Diethelm,

2010). Ayrıca, insanlar kendi inançlarını ve dünya görüşlerini tehdit eden bilimsel bulgularla karşılaştıklarında olumsuz bir tutum göstermektedirler (Lewandowsky ve Oberauer, 2016). Bu nedenle de kendi dünya görüşlerinden farklı konumda bulunabilen ve o görüşleri tehdit edebilen bilimsel gerçeklerin yerini yeni teorilerle doldurma eğiliminde olabilirler.

Bilim tutumları ve inançları, sosyal ve bilişsel psikoloji alanlarında farklı bakış açıları ile araştırılmakta olsa da, yürütülen çalışmalarda öncelikli olarak bilişsel sınırlılıklara odaklanılmıştır. Bilimdeki çoğu özellik bilişsel olarak doğal değildir ve bundan dolayı büyük ölçüde sezgilere aykırı (*counterintuitive*) olarak nitelendirilmektedir (McCauley, 2011). Evrim kuramı, küresel dünya kuramı, genel görelilik kuramı ve kuantum mekaniği gibi bilimsel konuların anlaşılması, sezgilere de aykırı olan konular olması nedeniyle, bilişsel yanlılıklardan etkilenerek daha güç hale gelecektir (Rutjens ve ark., 2018). Örneğin; insanların genetik bilimiyle ilgili kavramları anlama konusunda kısıtlılıkları olduğu ve eğitimin bu bilim ile ilgili konuları anlama konusunda önemli bir rolü olduğu belirtilmektedir (Christensen, Jayaratne, Roberts, Kardian ve Petty, 2010).

İnsanlar, çevrelerindeki değişimleri anlama ve anlamlandırma ihtiyacı duyduklarında bu olaylara bir niyet atama eğilimindedirler (Newman, Keil, Kuhlmeier ve Wynn, 2010; van Elk, Rutjens, van der Pligt ve van Harreveld, 2016) ve bu bilişsel eğilimlerin, insan zihninin bir parçası olarak evrimleştiği ileri sürülmektedir (Haselton ve Nettle, 2006). Bu bağlamda, insanların bir konuyu açıklamaya çalışırken teleolojik eğilimlerinin olması, - bitkilerin ve hayvanların bir amaç doğrultusunda yapılandırıldığını belirten görüş - yani dünyada bulunan nesnelerin bir amaca hizmet ettiği görüşü, bilim tutumlarını etkileyen bilişsel eğilimlerden bir tanesidir. Eğitimli kişilerin, akademik personel olarak çalışıyor olmalarına rağmen, zaman baskısının olduğu durumlarda otomatik olarak teleolojik sezgisel eğilimlerle doğal dünyayı açıklamaya çalışabilirler (Kelemen, Rottman ve Seston, 2013). Söz konusu evrim kuramı olduğunda çok uzun yıllar içerisinde gerçekleşen bir değişimi zihinde canlandırabilmek sezgilerden ve bilişsel yanlılıklardan etkilenerek güçleşeceği için (Rutjens ve ark., 2018) insanların evrim yerine teleolojik açıklamaları tercih etmeleri düşünülebilir.

Bilime yönelik olumsuz tutumların başka bir sebebi de bilimsel bilginin anlaşılmaz veya karmaşık algılanması olarak düşünülebilir. Ancak; bu durum sadece bilimin insanlar tarafından anlaşılmaz olmasından dolayı değil, bilimsel bilginin kişinin dini ve ideolojik görüşlerine olan uygunluğuna göre de değişiklik gösterebilmektedir (Rutjens ve ark., 2018). Bu nedenle de bazı araştırmacılar bilime yönelik tutumları çalışırken daha çok politik muhafazakarlık gibi konuların üzerinde durmuşlardır. Yapılan çalışmalarda bilime olan güvenin, özellikle günümüzde, muhafazakar bireyler arasında düştüğü görülmektedir (Gauchat, 2012). Dindarlığın da benzer şekilde bilime yönelik tutumlar üzerinde düzenleyici etkisi bulunmuştur (Rutjens, Sutton ve van der Lee, 2017). Farklı bilimsel konulara yönelik tutumlarda bu etkilerin gücünün farklılaştığı görülmüştür. Örneğin; Rutjens ve arkadaşlarının (2017) yürüttüğü bir çalışmada, iklim değişimine yönelik tutumda politik muhafazakarlığın daha etkili bir düzenleyici bulunmuş, aşılama yönelik tutumda ise dinin ve ahlaki saflığın daha önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. GDO üzerinde ise dinin ya da politik muhafazakarlığın düzenleyici etkisi bulunamamıştır (Rutjens ve ark., 2017).

1.2. Bilim Karşıtlığı ve Din

Bilim ve din ile ilgili olarak çeşitli tartışmalar mevcuttur. Bazı bilim insanları din ile bilimin uyum içerisinde bulunabileceğini söylerken (Collins, 2006), bazı bilim insanları bu konuya karşı çıkmakta ve din ile bilimin birbirine zıt görüşleri temsil ettiğini belirtmektedirler (Dawkins, 2006). Bilimle dinin birlikte ilerlemesi mümkün olmasına rağmen, tarih boyunca çatışmaları söz konusu olmuştur. Yapılan bir çalışmada dine ve bilime yönelik tutumların otomatik bir şekilde oluştuğu, güçlü argümanlarla sunulan bilimsel bir teoriye inancın artarken tanrı inancının azaldığı ve aynı teorinin zayıf argümanlarla sunulması halinde de bilim inancının düşüp tanrı inancının arttığı bulunmuştur (Preston ve Epley, 2009). Söz konusu çalışmada böyle bir sonuç çıkmasının sebebi, bilim ve dinin her sorunun cevabını verebilecek iki alan olmasıdır. Daha net ve güçlü argümanların sunulduğu alan, otomatik bir şekilde diğer alana yönelik tutumun değişmesine, birbiri ile çeliştiğinde düşmesine sebep olacaktır.

Din ve bilimin çatıştığı ana konulardan bir tanesi de ahlaktır. İlginç bir şekilde; Rutjens

ve Heine (2016) tarafından yapılan bir araştırmada bilim insanları, deneydeki katılımcılar tarafından saygın bireyler olarak görölmelerine rağmen, bazı ahlaki temel boyutlarında alınan ölçümlerde düşük olarak nitelendirilmektedirler. Bilim insanlarının çalıştığı kök hücre benzeri araştırma konuları gibi ahlaki olarak saflığın tehdit edilmesi gibi örneklerle bu durumun açıklanması mümkün gözükmemektedir. Yine aynı çalışmada bilim insanlarının normal bir insandan ziyade robot benzeri varlıklara benzetildiği de bulunmuştur (Rutjens ve Heine, 2016). Bu sonuçlara bakılarak dinin, bilimle karşılaştırılması sonucunda ahlak ile daha fazla ilişkilendirildiği düşünülebilir.

1.3. Kontrol İhtiyacı

İnançlar kişisel kontrolün yokluğunda önemli bir yer tutmaktadır. İnsanlar yaşadıkları dünyada her şeyin bir amacı olduğuna ve dünyanın işleyebilmesi için bir düzene sahip olması gerektiğine inanma eğilimindedirler. Kişisel kontrolün kaybedildiği durumlarda bireyler, birbirleriyle alakasız uyaranlar arasında bağlantı kurmaya eğimli olurlar (Whitson ve Galinsky, 2008). Aynı zamanda kişisel kontrolün kaybı kaygıya neden olur ve bu durumda kaygıların kontrol altına alınabilmesi için komplo teorilerine ya da tanrı benzeri varlıklara inanarak giderirler (Kay, Whitson, Gaucher ve Galinsky, 2009). Dini inanç, kişilerin sahip oldukları kontrol hissiyatlarının düşük olduğu durumlarda kaygı miktarının düşürülmesi için önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır (Kay, Gaucher, McGregor ve Nash, 2010). Kişisel kontrolün minimal olduğu durumlar söz konusu olduğunda; örneğin doğal afetlerde, insanlar başlarına gelen bu olayı “tanrının işi” olarak açıklama eğilimindedirler (Stephens, Fryberg, Markus ve Hamedani, 2012).

Dini inanç söz konusu olmadığı ya da daha az önemli olarak görüldüğü zaman onun yerini alan başka sistemler de söz konusudur. Örneğin Farias, Newheiser, Kahane ve de Toledo (2013) tarafından yürütölen bir araştırmada, daha seköler bireylerin varoluşsal kaygılarının üstesinden gelebilmek amacıyla için bilimi de bir tür “inanç sistemi” olarak kullandıkları bulunmuştur. Bilim de din de dünyayı anlamlandırmaya çalışmak için kullanılan kavramlar olduğu için varoluşsal kaygılar konusunda benzer rollere sahip olmaları beklenebilir. Buna

duruma ek olarak, başka bir çalışmada bilim inancının, kontrol yokluğu hisseden bireylerde düzen hissiyatı yarattığı görülmüştür (Rutjens, van Harreveld ve van der Pligt, 2013).

1.4. Komplo Teorileri

İnsanların tarihteki açıklanamaz, sorgulanabilir ve “gizemli” olayları açıklamaya, anlamlandırmaya çalıştığı yollardan birisi de komplo teorileri yaratmaktır. Komplo teorileri genellikle gerçekten olmuş olayları kapsar; fakat bu açıklamaları güçlü kurumlara ya da art niyetli hedefleri ve amaçları olan insanlara bağlayarak yapmaya çalışırlar (Douglas ve Sutton, 2015). Bireyler çevrelerini anlamak ve kontrol edebilmek için bu komploları yaratma, onlara inanma ve kendileri için daha olumlu bir benlik imajı oluşturma eğilimindedirler (Douglas, Sutton ve Cichocka, 2017). Komplo teorilerine yönelik inançlar birçok değişken tarafından etkilenebilir. Örneğin, insanlar içinde buldukları durumu kontrol edebildikleri zaman komplo teorilerine yönelik inançları azalır; ama hayatlarındaki kontrolü etkileyen gerçek bir tehdit ile karşılaşılırsa komplo teorilerine inanma olasılıkları artar (van Prooijen ve Acker, 2015). Ayrıca, kendilerinden daha az emin olan insanların komplo teorilerine inanmaya daha yatkın oldukları belirtilmektedir (van Prooijen, 2015). Belirsiz duygular, komplolara inanma açısından önemli bir diğer mekanizmadır. Örneğin; Whitson, Galinsky ve Kay (2015), belirsiz duyguları belirginleştirmenin insanların komplo teorilerine inanma eğilimlerini arttırdığını bulmuştur.

Buna ek olarak, yanıltıcı örüntülerin algısının komplo teorilerine inanma konusunda önemli bir rol oynadığı tartışılmakta, yanıltıcı örüntüleri algılamanın bireyi komplo teorilerine inanmaya daha yatkın hale getirdiği belirtilmektedir (van Prooijen, Douglas ve de Inocencio, 2017). Ayrıca, dünyayı tehditkar ve tehlikeli olarak algılayan bireylerin komplo teorilerine inanmaya daha yatkın oldukları bulunmuş (Moulding ve ark., 2016); kaygı ve kaygılı bağlanma stillerinin yüksek komplo inançları ile bağlantılı olduğu gösterilmiştir (Green ve Douglas, 2018).

Radikal politik tutumlar söz konusu olduğunda komplo teorilerine daha fazla inanıldığı (Krouwel, Kutiyiski, van Prooijen, Martinsson ve Markstedt, 2017; van Prooijen, Krouwel ve

Pollet, 2015); bununla beraber, kolektif ve kişisel narsisizmin de komplo teorilerine inanma ile ilişkili olduğu gösterilmiştir (Cichocka, Marchlewska ve de Zavala, 2016). Ayrıca, komplo teorilerine inanç üzerinden oy verme davranışının tahmin edilebileceği bulunmuş, 2016 yılındaki Amerika Birleşik Devletleri seçimlerinin hemen ardından gerçekleştirilen bir çalışmada komplo teorilerine daha fazla inanan seçmenlerin muhafazakar adaya daha fazla oy verme eğilimi gösterdiği bulgusu elde edilmiştir (Lamberty, Hellmann ve Oeberst, 2018). Bireylerin kendi politik görüşlerindeki algısının komplo inançlarını etkilediği, kendilerini politik olaylar hakkında bilgili hissettikleri zaman seçimlerle ilgili komploları destekledikleri bulunmuştur (Vitriol ve Marsh, 2018). Benzersiz, biricik bir birey olmak gibi varoluşsal kaygılar, kişilerin komplo teorilerine inanıp inanmadığını etkileyen başka bir göstergedir. Biricik olma ihtiyacı yüksek olan insanların, bu ihtiyacı düşük olanlara kıyasla, komplo teorilerine daha çok inandığı belirtilmektedir (Lantian, Muller, Nurra ve Douglas, 2017).

İlginç bir şekilde, insanların, Prenses Diana'nın kendi ölümü konusunda yalan söylediği, aslında ölmediği ve aynı zamanda da cinayete kurban gittiğine yönelik birbiriyle çelişen komplo teorilerine aynı anda inanabilme kapasiteleri bulunmaktadır (Wood, Douglas ve Sutton, 2012). Komplocu inancın doğası gereği, komplo teorileri birbirlerini doğrudan etkilemek, birbirine bağlı bir şekilde düşünölmek yerine, daha genel inançlar tarafından yönlendirilir ve tek yönlü mantık kullanan bir inanç sistemi (*monological belief system*) kullanır (Goertzel, 1994). Bu bağlamda bireylerin bilim konusundaki komplolar hakkında nasıl düşünecekleri de kanıtlardan ziyade genel inançlar üzerinden kurulacaktır. Bunun yanında bilimle ilgili konuları kapsayan komplo teorilerinin de etkileri oldukça çeşitlidir. Küresel ısınma ile ilgili komplo teorilerine inanmanın, bilimin reddini arttırdığı ve toplum yanlısı (özgeci) davranışları azalttığı (van der Linden, 2015), komplocu düşünmenin, bilimsel açıklamaların inkar edilmesi ile doğrudan ilişkili olduğu bulunmuştur (Lewandowsky, Gignac ve Oberauer, 2013). Ayrıca, kişilik özellikleri ve bilişsel tarzlar açısından komplo inancının şizotipik ve özellikle delüzyonel fikirlerle ilişkili olduğu bulunmuştur (Dagnall, Drinkwater, Parker, Denovan ve Parton, 2015).

1.5. Komplo Zihniyeti

Çeşitli sosyal olayların altında yatan gerçek sebebin kötü niyetli bireyler veya grupların komploları olduğuna dair teorilere inanma yatkınlığına komplo zihniyeti denir (Bruder, Haffke, Neave, Nouripanah ve Imhoff, 2013). İlk olarak Moscovici (1987) tarafından ele alınan *komplo zihniyeti*, komplo teorilerine inanmaya yönelik yatkınlık olarak da tanımlanabilir. Komplo teorilerine inanma yatkınlığı olan bireyler, önemli sosyal değişimlere neden olan bu olayları mantık çerçevesinde olmayan komplo teorileri ile açıklanmaya çalışırlar. Bunun yanında komplo zihniyeti, gücü elinde tutanlara dair olumsuz bir önyargıya ve mevcut durumu değiştirmeye yönelik davranışlara dayanan bir politik tutumu da ifade eder (Imhoff ve Bruder, 2013).

Dünya, komplo teorilerinden ve bu teorilere inananlardan insanlardan büyük ölçüde etkilenmektedir. Komplo teorilerine inanmanın aşı karşıtlığını yordamasına dair bulgular, bu etkinin örneklerinden birisi olarak gösterilebilir (Kata, 2010). Aşı karşıtlığı, aşuların zararlı ve zehirli maddeler içerdiğine, aşuların aslında ilaç şirketlerinin para kazanmasının bir yolu olarak kullanıldığına dair komplo teorilerinden türemiş ve o kadar büyük bir boyuta ulaşmıştır ki, Dünya Sağlık Örgütü, aşı karşıtlığını 2019 yılında küresel sağlığa tehdit oluşturacak 10 olgudan birisi olarak göstermiştir (WHO, 2019). Son dönemde çıkan haberlerde “*Aşular içinde; domuz dokusu, at kanı, tavşan beyni var...*”, “*Aşı otizme neden olur*” gibi bilimsel gerçeklerden uzak nedenlerle aşı olmayı reddeden insanların olması ve bunu dini, politik nedenlere bağlıyor olmaları da dikkat çekicidir (Nasuhbeyoğlu, 2018). Bu nedenle de komplo teorilerine inanç kadar, komplo zihniyeti konusunun da çalışılması da önemli bir hal almaktadır.

Komplo teorileri komplo teorilerine yönelik inançlar ile ilgili ölçeklerin geliştiriliyor olmasının yanı sıra (ayrıca bkz. *Generic Conspiracist Beliefs Scale*; Brotherton, French ve Pickering, 2013), komplo zihniyetini anlamak amacıyla da çalışmalar yürütülmüş, Bruder ve arkadaşları (2013) tarafından Komplo Zihniyeti Ölçeği (*Conspiracy Mentality Questionnaire*; CMQ), geliştirilmiştir. Bu ölçeğin geliştirilmesi sırasında anadili İngilizce, Almanca ve Türkçe olan örneklemelere ulaşılmış ve farklı kültürlerden komplo zihniyeti ile ilgili elde edilen veriler

ışığında bu ölçek oluşturulmuştur (Bruder ve Manfred, 2009; Bruder ve ark., 2013). Ölçekte “Hükümet ajanları bütün vatandaşları yakından izlemektedir.” ya da “Yüzeysel olarak ele alındığında bağlantısız gibi görünen olaylar asında çoğunlukla gizli aktivitelerin sonucudur.” benzeri maddeler bulunmakta olup ayrıca, spesifik komplo teorilerine yönelik “UFO gören insanların sessiz kalmalarını sağlamakla görevli özel hükümet güçleri vardır.”, “Medya tarafından, kaza ya da hastalık sonucu öldüğü belirtilse de, aslında cinayete kurban giden bir çok önemli/ünlü kişi vardır.” ya da “Amerika'nın Apollo Uzay Mekiği aslında aya hiç iniş yapmamıştır.” gibi sorular da yer almaktadır.

BÖLÜM II.

ANALİTİK DÜŞÜNME VE VAROLUŞSAL KAYGILAR

Bu bölümde, bilim tutumları, komplo zihniyeti ve komplo teorilerine inanç konuları ardından analitik düşünme becerisi ve varoluşsal bir tehdit olan ölüm farkındalığı konuları ele alınmıştır. İlk olarak analitik düşünme ve çift süreç modeli konusundan bahsedilmiş, bilim tutumu ve komplo teorileri inancı ile ilişkisine yer verilmiştir. Daha sonra Dehşet Yönetimi Kuramı (DYK) anlatılmış ve ölüm farkındalığı ile analitik düşünme arasındaki ilişki kurulmuştur. Bu bölümün sonunda çalışmanın amacına, araştırma sorularına ve hipotezlerine yer verilmiştir

2.1. Analitik Düşünme ve Çift Süreç Modeli

İnsan düşüncesini anlamak için tanımlanan Çift Süreç Modelinde (*dual-process model*), bilgi işlemede birbirini etkileyen iki ayrı mekanizma olduğu belirtilmektedir (Kahneman, 2003; Sloman, 1996; Stanovich ve West, 2000). Sezgisel sistem (*intuitive system*) olarak isimlendirilen ilk sistem, sezgisel davranışlara neden olan kısayol bilgiler ile çalışmaktadır. Analitik sistem (*analytic system*) olarak adlandırılan ikinci sistem ise dikkatli ve bilinçli işlemeyi kapsayan, daha uzun düşünme süreçlerini içeren bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Her iki sistemin de aynı anda çalışabildiği, ancak analitik düşünme belirgin hale getirildiğinde ve yeterli miktarda bilişsel kaynak var olduğunda ikinci sistem olan analitik sistem, sezgisel sistemin önüne geçmektedir (Strack ve Deutsch, 2004).

Düşünme mekanizmaları göz önüne alındığında, bireyci ya da toplulukçu kültürler karşılaştırıldığında bu kültürlerde yaşayan insanların kullandıkları düşünce sistemlerinin de farklılaştığı belirtilmektedir (Norenzayan, Smith, Kim ve Nisbett, 2002). Ayrıca kültürden bağımsız olarak da, kişilerin sahip oldukları mesleklerin gerektirdiği becerilerden ve alışkanlıklardan düşünce sistemleri etkilenebilmektedir (Uskul, Nisbett ve Kitayama, 2008). Buradan yola çıkarak kişilerin gündelik yaşamlarından alışık olduğu örüntülerden hareketle de

hangi düşünce sistemine yatkın olacaklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda eğitim seviyesi, kültür, dini inanç gibi konuların düşünce sistemleri ile ilişkili oldukları düşünülebilir.

Analitik düşünme tarzlarına sahip olan kişilerin, dini ve paranormal inançları daha az benimsedikleri bulunmuştur (Pennycook, Cheyne, Seli, Koehler ve Fugelsang, 2012). Benzer şekilde dindarlık söz konusu olduğunda analitik düşünme becerileri daha yüksek olan bireylerin dindarlık seviyelerinin daha az olduğu gözlemlenmiş olup, Yılmaz, Karadöller ve Sofuoğlu (2016) tarafından yürütülen bu çalışmada, analitik düşünme becerisinin önyargıyı da azalttığı, dini inançların ve dindarlığın ise önyargıyı arttırdığı bulunmuştur. Bu durum, analitik düşünme biçiminin ikinci sistemi kullandığını; dini inançları benimseyen bireylerin ise birinci sistemi, yani sezgisel bir düşünme şekli kullanma eğiliminde olduklarını, bu nedenle kısayollara ve dış-gruba yönelik önyargılara daha kolay bağlanabildiklerini ortaya koymaktadır (Gervais ve Norenzayan, 2012; Yılmaz ve ark., 2016).

Eğitim ve analitik düşünme becerisinin, özellikle batılı ülkeler söz konusu olduğunda, birbirlerine bağlı iki kavram olduğu göze çarpmaktadır. Analitik düşünme; eğitim seviyesi ve paranormal inançlar arasındaki ilişkide aracı bir etkiye sahiptir (Aarnio ve Lindeman, 2005). Eğitim seviyesi arttıkça paranormal inançlara inanma seviyesinin azaldığı ve eğitim seviyesinin yükseldikçe analitik düşünmenin de arttığı görülmüştür.

Paranormal fenomenlere ve komplo teorilerine inanma arasında güçlü ve olumlu bir ilişki olduğu bulunmuştur (Darwin, Neave ve Holmes, 2011). Buna ek olarak, van Prooijen (2016) analitik düşünmenin, karmaşık sorunların basit çözümleri olduğu inanişinin ve güçsüzlük hissini eğitim seviyesi ile komplo teorilerine inanma arasındaki ilişkide aracı rol oynadıklarını bulmuş, komplo teorilerine inanmanın tek bir bilişsel mekanizma üzerinden gerçekleşmediğini göstermiştir. Söz konusu Müslüman ülkeler olduğunda ise eğitim seviyesi ve komplo teorilerine inanma arasından böyle bir ilişki bulunmadığı bulgusu dikkat çekicidir (Gentzkow ve Shapiro, 2004). Bu bağlamda farklı dini inançlara sahip insanların yaşadığı ülkeler söz konusu olduğunda eğitim seviyesinin komplo teorilerine yönelik inançlarda etkisinin değişebileceği söylenebilir.

Bunlara ek olarak, genel olarak analitik düşünmenin komplo teorilerine inanmayı düşürdüğü, kısa yolları kullanmaya dayalı olan sezgisel düşünmenin komplo teorilerine inanmayı arttırdığı bulunmuştur (Swami, Voracek, Stieger, Tran ve Furnham, 2014). Bu sonuçlar; birinci sistem yerine ikinci sistemi kullanan bireylerin, komploların içeriklerini daha duyarlı ve farkında olarak değerlendiklerini, bu sayede mantıksal hatalar konusunda daha dikkatli bir yol ile hareket edeceklerini göstermektedir.

2.2. Dehşet Yönetimi Kuramı

Hayatlarımızı ve bizim düşünme örüntülerimizi etkileyen başka bir değişken de ölümle ilgili düşüncelerdir. Dehşet Yönetimi Kuramı (DYK; *Terror Management Theory*), insanların mevcut durumda dünya üzerindeki kendi ölümlülüklerinin farkında olan yegane varlıklar olduklarını belirten (Greenberg, Pyszczynski ve Solomon, 1986), otuz yılı aşkın süredir aktif bir şekilde çalışılan bir kuramdır (Pyszczynski, Solomon ve Greenberg, 2015). Bu kurama göre; insanlar, ölümlülüğün yarattığı dehşetten korunabilmek için kendi hayatlarını anlamlı ve sistemli kılan kültürel dünya görüşlerine sarılırlar. Yani, ölümle alakalı düşüncelerden korunabilmek için kültürel dünya görüşlerinin mekanizması olan benlik saygısını kullanırlar. Benlik saygısı, ölümlülük düşüncelerine karşı bir tampon görevi görür ve yüksek benlik saygısı, ölümlülük belirgin hale getirildiğinde kaygıyı düşürür (Greenberg, Simon, Pyszczynski, Solomon ve Chatel, 1992). Bunun yanında, kişiler kendi dünya görüşlerini destekleyen her şeye olumlu bir tepki göstermeye yatkın olurlarken, kendi dünya görüşlerini tehdit eden her şeye karşı olumsuz bir tepki gösterme eğiliminde olurlar.

Yapılan araştırmalarda bireylerin ölümlülükleri belirgin hale getirildiğinde, aynı görüşü paylaşan bireylerin birbirlerine karşı daha az agresif oldukları ve farklı görüşlere sahip bireylerin birbirlerine karşı daha fazla agresif oldukları (McGregor ve ark., 1998); kendi kültürünü övenleri daha olumlu, kendi kültürünü eleştirenleri ise daha olumsuz değerlendirdikleri (Greenberg, Pyszczynski, Veeder, Kirkland ve Solomon, 1990); daha fazla iç grup yanlılığı gösterdikleri (Castano, Yzerbyt, Paladino ve Sacchi, 2002) bulunmuştur. Bunların yanında ölüm farkındalığı manipülasyonu yapılan katılımcıların kendi kültürel dünya görüşüne

aykırı bir durumla karşılaştıklarında bunu oldukça olumsuz olarak nitelendirdikleri bulunmuştur (Rosenblatt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski, ve Lyon, 1989). Buna ek olarak insanların ölüm farkındalığının etkisi altındayken hoşlanmadıkları bu olumsuz durumla başa çıkmak için cezalandırma eğilimi gösterdikleri de belirtilmektedir. Bütün bu bulgulardan yola çıkarak kendisine uygun olmayan, hoşlanmadıkları ve tehdit edici bir durumla karşılaşan bireylerin tepkilerinin de daha radikal hale geleceği söylenebilir (Pyszczynski, Rothschild ve Abdollahi, 2008).

Söz konusu dini inançlar ve ölümlle ilişkili düşünceler söz konusu olduğunda bu iki kavramın birbiriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Yürütülen bir çalışma, ölüm farkındalığının çoğunluğu Hristiyan olan örneklemdeki dini inançlarını arttırdığı ve yine bu katılımcıların, Şamanik ruhlar gibi kendi inanç sistemlerinden farklı olan doğaüstü etmenlere inançlarının da arttığını göstermiştir (Norenzayan ve Hansen, 2006). Buna ek olarak, ölümlle ilgili düşüncelere maruz bırakılmış kişilerin kendi dini veya dini olmayan inançlarını açıkça savundukları halde, örtük bir şekilde, inançlarından bağımsız, doğaüstü varlıklara inandıkları bulunmuştur (Jong, Halberstadt ve Bluemke, 2012).

Din, baş gösteren ölüm tehdidi üzerinde ölümsüzlük ve aşmışlık benzeri fikirler sunduğu için bireylerin ölümlle alakalı düşüncelerle yüzleştiklerinde dindarlığın artıyor olması şaşırtıcı değildir. Bireylere bir hayat amacı sunmaya ek olarak, dinler yaşamın neden ve nasıl oluştuğuna dair sorulara yönelik cevaplar da içermektedirler (Jong, Halberstadt ve Bluemke, 2012). Örneğin, evrim teorisi söz konusu olduğunda bu teori ayakları yere basan kanıtlarla dünyadaki yaşamın nasıl oluştuğuna dair açıklamalar sunmasına rağmen dünyanın, evrenin ve diğer her şeyin, akıllı ve doğaüstü bir yaratıcı tarafından “tasarlandığına” inanan birçok insan bulunmaktadır. Bu açıklamalar, inananlara bir amaç verirken; ölüm farkındalığı etkisi altındaki bireyler, evrim teorisini reddetme ve evrenin üstün bir varlık tarafından yaratıldığı fikrine daha fazla inanma eğilimi gösterirler (Tracy, Hart ve Martens, 2011). Dolayısıyla din, bireylerin ölümlle yüzleşme açısından dünyanın ilerleyişi, yaşamın kökeni ve varoluş sebepleri hakkındaki düşünme şekillerini etkilemektedir.

Bireylerin ölüm farkındalıkları arttırıldığında, düşük dini inançları olanların dünyanın sosyo-ahlaki gelişimine inandıkları, yüksek dini inançları olanların buna inanmadığı bulunmuştur (Rutjens, van Harreveld, van der Pligt, van Elk ve Pyszczynski, 2014). Ayrıca, içselleştirilmiş dini inançlar ölümle ilgili düşüncelere karşı tampon etkisi gösterirken, dini inançlarını düşük seviyede içselleştirilmiş bireylerin ölüm manipülasyonundan etkilendikleri belirtilmiştir (Jonas ve Fischer, 2006). Bu durumda bilim, kültürel dünya görüşünün bir parçası olabilir ya da olmayabilir. Bu nedenle Dehşet Yönetimi Kuramına göre bireylerin kültürel dünya görüşüne uygun olmayan bakış açılarının bu bireylerin savunma mekanizmalarına tehdit olarak algılanabilmesi nedeniyle hoş karşılanmaması beklenebilir (Greenberg ve ark., 1990; McGregor ve ark., 1998). Bu durumda bilim, din için hoş karşılanmayacak ve kabul edilmeyecek bir koşul olarak düşünülebilir.

Din ve bilim birbirlerinden farklı şekillerde, benzer sorulara yönelik cevaplar arayan ve bu sorulara birbirlerinden farklı cevaplar veren kavramlar olarak gözükmektedir. Kullandıkları yollar ve yöntemler birbirinden ayrı da olsa, varoluşsal belirsizliklere cevap verme motivasyonları açısından birbirleri ile aynıdırlar (Preston, 2011). Aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar nedeniyle de ölüm farkındalığının etkisi söz konusu olduğunda, kişinin bilim ya da din ile ilgili tutumlarını kendine uygun olan şekilde koruması beklenir (Farias ve ark., 2013). Bu durumda, kişinin bilime yönelik tutumu kendi dünya görüşünden etkilenecek "inanç" görevi görür ve kişiyi ölüm düşüncesinden korur.

Komple teorilerine inanma söz konusu olduğunda dünyadaki tehditler ve belirsizlik oldukça etkilidir (Moulding ve ark., 2016). Örneğin 11 Eylül saldırıları arkasından çeşitli komple teorileri üretilmiştir ve günümüzde de halen bu teoriler tartışılmaya devam edilmektedir (Bell, 2018). Aynı zamanda dehşet yönetimi açısından bakıldığında, insan hayatına yönelik korku ve tehdit edici unsurlar, bireyleri daha fazla şiddet yanlısı çözümleri desteklemeye itmiştir (Pyszczynski, Rothschild ve Abdollahi, 2008). Bu nedenle ölüm farkındalığı bir tehdit unsuru olarak daha radikal politik tutumlara neden olacaktır. Radikal politik tutumlara sahip insanların komple teorilerine inanma eğilimleri daha fazla olduğundan (Krouwel, Kutiyiski, van Prooijen, Martinsson ve Markstedt, 2017; van Prooijen, Krouwel ve Pollet, 2015) ölüm farkındalığının da

komple teorilerine olan inancı arttırması beklenmektedir. Bunun yanında dünyayı tehditkar bir yer olarak gören insanlar komple teorilerine daha fazla inandığı için (Moulding ve ark., 2016) ölüm farkındalığının yaratacağı tehdidin de benzer bir şekilde komple teorilerine olan inancı arttırması beklenebilir. Ancak yürütölen bir çalışmada ölüm farkındalığının komple teorilerine olan inanç üzerindeki etkisine bakılmış ve anlamlı bir fark bulunamamıştır (Hart ve Graether, 2018). Bunun dışında başka bir çalışmada ise komple teorilerine olan inancın, varoluşsal tehditler ve ölümlle ilgili kaygılarla başa çıkmak için bir yol olabileceği belirtilmiştir (Newheiser, Farias ve Tausch, 2011). Ölüm kaygısı ve komple teorileri arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik alanyazında çok fazla çalışma bulunmaması dikkat çekicidir. Yukarıda bahsedilen iki çalışmanın sonuçları birbirlerine bir tezatlık oluşturmaktadır. Bu nedenle ölüm farkındalığının komple teorilerine inanmayı nasıl etkilediği hala bir tartışma konusudur.

2.3. Analitik Düşünme ve Dehşet Yönetimi

Ölümlle ilgili düşünceleri bastırmak bilişsel bir güç gerektirdiği için analitik düşünme ölüm farkındalığından etkilenmektedir; ölüm farkındalığı bilişsel yüke neden olur ve bu durum analitik düşünme işleminin bozulmasına neden olur (Trémolière, de Neys ve Bonnefon, 2014). Başka bir deyişle; bireyler, ölüm farkındalığına maruz bırakıldıkları zaman analitik düşünme becerilerini kullanamayabilirler. Bu bulgu, dehşet yönetimi kuramının çift süreç modeli ile aynı çizgidedir (Goldenberg ve Arndt, 2008; Hayes, Schimmel, Arndt ve Faucher, 2010). Kişiler kendilerini bilinçli ölüm düşüncelerine karşı koruyabilmek için bu düşünceleri bastırırlar ve bilinçsiz ölüm düşüncelerine karşı kendilerini savunabilmek için benlik saygılarını ve kültürel dünya görüşlerine olan inançlarını arttırırlar (Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 1999). Daha önemlisi, bilinçli ölüm düşünceleri bastırma yolu ile bilinçdışı düşüncelere dönüşebilir ve bu süreç bilişsel kaynaklara gereksinim duyar.

2.4. Çalışmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Bahsedilen konular açasından mevcut çalışmanın amacı, bilim tutumları, komple teorilerine olan inanç ve komple zihniyeti değişkenlerinin analitik düşünme becerisi açasından

ve ölüm farkındalığı etkisi ile nasıl düzenlendiğini incelemektir. Analitik düşünme becerileri düşük olan bireylerin bilimi inkar etme olasılıkları daha yüksek olması gerekirken, belirli bir kanıta dayanmayan, yanıltıcı veya sahte kanıtlara dayanan komplo teorilerine inanma olasılıklarının daha yüksek olması beklenmiştir. Analitik düşünme becerileri analitik düşünme manipülasyonu ile belirginleştirilmiş olan bireylerin bilime olan tutumları daha olumlu hale gelmesi, komplo teorilerine inançlarının düşmesi beklenmiştir.

Analitik düşünme becerisi, ölüm farkındalığının yarattığı bilişsel yükten etkileneceği ve bu nedenle de düşüş göstermesi beklenmiştir. Analitik düşünme becerisi ile bilim tutumu ve komplo teorilerine inanma arasındaki ilişkide ölüm farkındalığı analitik düşünme becerisinin düşmesine neden olacağı için ölüm farkındalığı komplo teorilerine inancı arttıracığı düşünülmüştür. Bilimin inkar edilmesi kişinin dini ya da dini olmayan inançlarından, ideolojisinden etkileneceği ve kişi, ölüm farkındalığı etkisi altındayken kendi kültürel dünya görüşüne yakın olan görüşlere yönelik bir bilim tutumu göstermesi beklenmiştir. Bilime olan tutumun bu koşullar altında dini inanca benzer bir şekilde davranacağı düşünülmüştür. Bu nedenle mevcut çalışma, aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aramıştır.

1. Analitik düşünme, bilime olan inanç, bilim tutumu, komplo zihniyeti ve komplo inancı üzerinde etkili olabilir mi?
2. Ölüm farkındalığı, bilime olan inanç, bilim tutumu, komplo zihniyeti ve komplo inancı üzerinde etkili olabilir mi?
3. Analitik düşünme ve ölüm farkındalığı, bilime olan inanç, bilim tutumu, komplo zihniyeti ve komplo inancı üzerinde ortak bir etkiye sahip olabilir mi?

BÖLÜM III.

YÖNTEM

Bu bölümde önceki bölümlerde bahsedilen bilin karışıklığı, komplo teorilerine inanç ve komplo zihniyeti konularının, analitik düşünme ve ölüm farkındalığı açısından incelenmesi amacıyla sıralanmış olan araştırma sorularının cevaplandırılması için yürütülmüş olan çalışma anlatılmaktadır. Bölümde sırasıyla çalışmaya katılan katılımcılar ve özellikleri, çalışmanın deseni ve işlemi ve ölçüm araçları anlatılmış, son olarak ölçüm araçlarından bahsedilmiştir.

3.1. Katılımcılar

Çalışmaya uygun örnekleme yoluyla Qualtrics programı yardımıyla internet üzerinden 127 (67 kadın, 59 erkek ve 1 diğer) katılımcının katılması sağlanmış olup çalışmaya katılan ve sorulan soruların sonuna kadar gelerek bitiren kişi sayısı 177 olmasına rağmen 49 katılımcının çalışmayı olması gerekenden uzun zamanda bitirmesi nedeniyle ve 1 katılımcının uygunsuz cevaplardan dolayı analizlerden çıkarılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 43.67 ($S = 14.53$) olup veri sosyal medya üzerinden toplanmıştır.

3.2. Desen ve İşlem

Katılımcılar iki bağımsız değişkenin deney ve kontrol koşullarına seçkisiz atanıp 4 ayrı gruba ayrılmış ve 2 (*analitik düşünme manipülasyonu ve kontrol koşulu*) X 2 (*ölüm farkındalığı ve kontrol*) desen oluşturmuştur. İşlem, önce bağımsız değişkenle ilgili olan analitik düşünme ve ölüm farkındalığı koşulların ardından da bağımlı değişkenlerin, yani bilim tutumunu ölçen Bilim İnancı Ölçeği ile Komplo Zihniyeti Ölçeği ve Komplo Teorilerine İnanma Ölçümlerinin görülmesi şeklindedir. Manipülasyonların sıra etkisini ortadan kaldırmak amacıyla önce analitik düşünme ya da ölüm farkındalığı koşullarından birisini seçkisiz bir şekilde önce görüp ardından diğer koşulu görmüşlerdir. Bu durum bilim tutumu ölçeği ve komplo teorileri ölçümleri için de geçerli olup, ölçekler katılımcılara farklı sırada sunulmuştur. Katılımcılar analitik-ölüm,

analitik-kontrol, kontrol-ölüm ve kontrol-kontrol koşullarına rastgele atama yöntemi ile atanmışlardır.

Ölçümler alındıktan sonra katılımcılardan doğum yılı, cinsiyet, eğitim durumları, dini inanç, politik yönelim gibi bilgiler alınmıştır. Katılımcıların yaşı dışında bir kısıtlama yapılmamış olup 18 yaş üzerinde olan katılımcılar olması tercih edilmiştir. Çalışma, internet üzerinden toplandığı ve içerdiği ölüm farkındalığı ve analitik düşünme manipülasyonlarının etkili olabilmeleri için 50 dakika üzerindeki katılımcıların verileri çıkarılmıştır. Veri toplama süresi 10 gün ile sınırlı tutulmuş olup, bu sürenin sonunda anket ulaşımına kapatılmıştır. Yürütülen çalışmanın Qualtrics üzerinde yer alan akışı Şekil 3.1’de görülebilir.

Tablo 3.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri ($N = 127$)

Değişkenler	<i>N</i>	<i>Yüzde</i>	<i>Ort.</i>	<i>S</i>	<i>Aralık</i>
Yaş			43.67	14.53	17 - 84
Cinsiyet					
Kadın	67	52.8			
Erkek	59	46.5			
Diğer	1	.8			
Eğitim Seviyesi					
Ortaokul	2	1.6			
Lise	21	16.5			
Üniversite	53	41.7			
Yüksek Lisans	19	15			
Doktora	32	25.2			
Dini İnanç					
Müslüman	76	59.8			
Diğer	17	13.4			
Dini İnançım Yok	34	26.8			
Dindarlık Seviyesi ($n = 93$)			2.23	.86	1 - 5
Politik Görüş			3.57	2.06	1 - 10

3.3. Ölçüm Araçları

Deney süresince kullanılmış olan ölçüm araçları analitik düşünme manipülasyonu, analitik düşünme ölçümü kontrolü, ölüm farkındalığı manipülasyonu, Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği (PANAS), ölüm düşünceleri ulaşılabilirliği (ÖDU), bilime inancı ölçeği, komplo zihniyeti ölçeği ve komplo inancı ölçümü şeklinde sıralanmaktadır.

3.4. Analitik Düşünme Manipülasyonu

Analitik düşünme manipülasyonu için katılımcılardan 5'er kelimededen oluşan 5 kelime grubu verilmiş ve bu kelimelerden 4 tanesini seçerek kurallı cümleler oluşturmaları istenmiştir (Gervais ve Norenzayan, 2012; Yılmaz, Karadöller ve Sofuoğlu, 2016). Katılımcılar deney grubu ve kontrol grubuna seçkisiz atanmışlardır. Deney koşuluna atanan katılımcılara, *düşünmek, analiz, mantık, rasyonel* gibi kelimelerden birini içeren, 5'erli gruplar halinde 5 ayrı karışık kelime grubu verilmiştir ve bu kelimelerden 4 tanesini kullanarak birer kurallı cümle oluşturmaları istenmiştir. Örnek olarak "sayıları devret *analiz* et dikkatle" kelimelerinden elde edilecek cümle "*Sayıları dikkatle analiz et.*" şeklindedir. Kontrol grubu katılımcıları ise alakasız, *kağıt, posta, emekli, sonbahar* gibi nötr kelimeleri içeren, 5 ayrı kelime grubunda bulunan 5 kelimededen deney koşulundaki gibi birer kurallı ve anlamlı cümle oluşturmuşlardır.

3.5. Analitik Düşünme Ölçümü Kontrolü

Analitik düşünme manipülasyonu ardından manipülasyonun kontrolünün sağlanabilmesi için katılımcılara 3 sorudan oluşan Bilişsel Yansıma Testi (CRT; *Cognitive Reflection Test*) yöneltilmiştir (Frederick, 2005). Bu testte yer alan sorular "*Bir beyzbol sopası ve topun toplam fiyatı 1.10 dolardır. Beyzbol sopasının fiyatı toptan 1 dolar daha pahalıdır. Bu durumda topun fiyatı ne kadardır?*", "*5 makine, 5 dakikada, 5 düğme üretiyorsa, 100 makine 100 düğmeyi kaç dakikada üretir?*" ve "*Bir gölde bulunan nilüferler her gün ikiye katlanarak gölün alanını kaplamaktadır. Nilüferler 48 günde tüm gölü kapladıysa, gölün yarısını kaç günde kaplamıştır?*" şeklindedir. Test sırasında sorulara verilebilecek doğru cevaplar sırasıyla 5 cent

(0.05 dolar cevabı da kabul edilmiştir), 5 dakika ve 47. gün şeklinde olup bu cevapların ikinci sistemin çalıştığını, göstermektedir. Verilen sezgisel yanlış cevaplar ise (10 cent, 5 dakika, 24. gün) birinci sistemin çalıştığını, sezgisel düşünceyi göstermektedir. Bu bağlamda manipülasyonu alan deney koşulundaki bireyler tarafından doğru cevapların verilmesi, kontrol koşulunda yer alan bireyler tarafından ise yanlış cevaplar verilmesi beklenmektedir.

3.6. Ölüm Farkındalığı Manipülasyonu

Bu bölümde katılımcılara DYK araştırmalarında kullanılan “*Lütfen, kendi ölümünüzü düşünmenin sizde uyandırdığı duyguları kısaca açıklayınız.*” ve “*Lütfen, fiziksel olarak ölmekte olduğunuzda ve fiziksel olarak artık ölü olduğunuzda size ne olacağı konusundaki düşüncelerinizi olabildiğince açık bir biçimde yazınız.*” açık uçlu soruları cevaplandırmaları istenmiş ve katılımcıların kendi ölümleri hakkında düşünmelerini sağlanmıştır (Rosenblatt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski ve Lyon, 1989). Kontrol koşulundaki katılımcılara ise “*Lütfen, televizyon seyrettiğinizi düşünmenin sizde uyandırdığı duyguları kısaca açıklayınız.*” ve “*Lütfen, televizyon izlediğinizde size fiziksel olarak ne olacağı konusundaki düşüncelerinizi olabildiğince açık bir biçimde yazınız.*” soruları sorulmuştur. Katılımcılar, ölüm ya da kontrol grubuna seçkisiz atanmışlardır.

3.7. Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği

Ölüm düşüncelerine maruz bırakılan katılımcıların ölüm düşüncelerinin bilinçdışına aktarılabilmesi ve manipülasyonun kontrol edilebilmesi için Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeğinin (PANAS; Watson, Clark ve Tellegen, 1988) Türkçe uyarlaması (Gençöz, 2000) kullanılmıştır. Türkçeye uyarlanmış olan bu ölçek 23 maddeden oluşmakta, bu maddelerden 11 tanesi olumlu duyguları, 12 tanesi olumsuz duyguları ölçmektedir. Ölçeğin olumlu duygu maddelerinin α güvenirliği .83, olumsuz duygu maddelerinin α güvenirliği .86 bulunmuştur. Katılımcıların duygu durumlarını belirtmeleri istenmiş ve ölüm manipülasyonunun ardından zaman geçmesi sağlanmıştır. Bunun dışında bu ölçek, olası manipülasyonun gerçekleşmesinin sebebinin katılımcıların yaşayabileceği duygu durumu farklılıklarından değil, ölüm manipülasyonu

etkisinden kaynaklandığının gösterilmesi için kullanılmıştır.

3.8. Ölüm Düşünceleri Ulaşılabilirliği (ÖDU)

Katılımcıların ölüm düşüncelerine ulaşılabilirliklerinin ölçmek amacıyla geliştirilmiş bir kelime tamamlama testidir (Doğulu, 2017). Bu testte toplam 25 kelime verilmiş olup katılımcılardan bu kelimelerin eksik bırakılan yerlerini doldurmaları istenmiştir. Ölüm farkındalığı koşulunda sorulan soruların ardından hem vakit geçmesi hem de manipülasyonun çalışıp çalışmadığını anlamak için bu ölçüm kullanılmıştır. Testte verilen 25 kelimedenden 7 tanesine verilen cevaplar kişilerin ölüm düşüncelerine ulaşılabilirliklerini ölçmektedir. Örneğin _ E_ EN şeklinde verilen eksik kelime *kefen* ya da *keten* şeklinde doldurulabilir. Eğer deney koşulundaki katılımcılar ölüm farkındalığı manipülasyonundan etkilendiyse, ölüm düşüncelerine ulaşılabilirlikleri artacağı için verilen eksik kelimenin *kefen* şeklinde doldurulması beklenmektedir. Benzer şekilde kalan 6 kelime ME_A_ (*mezar* ya da *mekan*), _ E_ AZ_ (*cenaze* ya da *terazi*), _ _ PRAK (*toprak* ya da *yaprak*), _ _ ÜM (*ölüm* ya da *üzüm*), TA_ _T (*tabut* ya da *taşıt*) ve _ ÖM_ EK (*gömmek* ya da *gömlek*) şeklindedir. Kalan 18 eksik kelime ise sadece nötr kelimelerle doldurulabilir şekilde oluşturulmuştur (ör. K_ L_ UK eksik kelimesi için *koltuk*).

3.9. Bilim İnancı Ölçeği

Katılımcıların bilimle ilgili tutumlarını ölçebilmek için Farias ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen Bilim İnancı Ölçeği (*Belief in Science Scale*) Türkçeye çevrilmiştir. Ardından çevirinin doğruluğunu ve maddelerin aslına uygun çevrilip çevrilmediğini kontrol etmek amacıyla alanda çalışan bir başka araştırmacıdan Türkçeye çevrilmiş maddelerin tekrar İngilizce'ye çevrilmesi istenmiştir. Yapılan tekrar çeviri sonucunda maddeler büyük ölçüde anlamlarını korumuş ve orijinal içerikteki maddelere benzer şekilde kalmışlardır. Ölçek 10 maddeden oluşmakta olup, katılımcıların verilen maddeleri (1 = *kesinlikle katılmıyorum*, 6 = *kesinlikle katılıyorum*) değerlendirmeleri istenmiştir. Ölçekte bilimin kültürel dünya görüşü olması, din ile bilimin kıyaslanması gibi konular hakkında katılımcıların sorulmuştur. Orijinal

çalışmada ölçeğin α güvenirliği .86 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada da Türkçeye çevrilen ölçeğin α güvenirliği .86 bulunmuştur.

3.10. Komplo Zihniyeti Ölçeği (KZÖ) ve Komplo Teorilerine İnanma Ölçümü

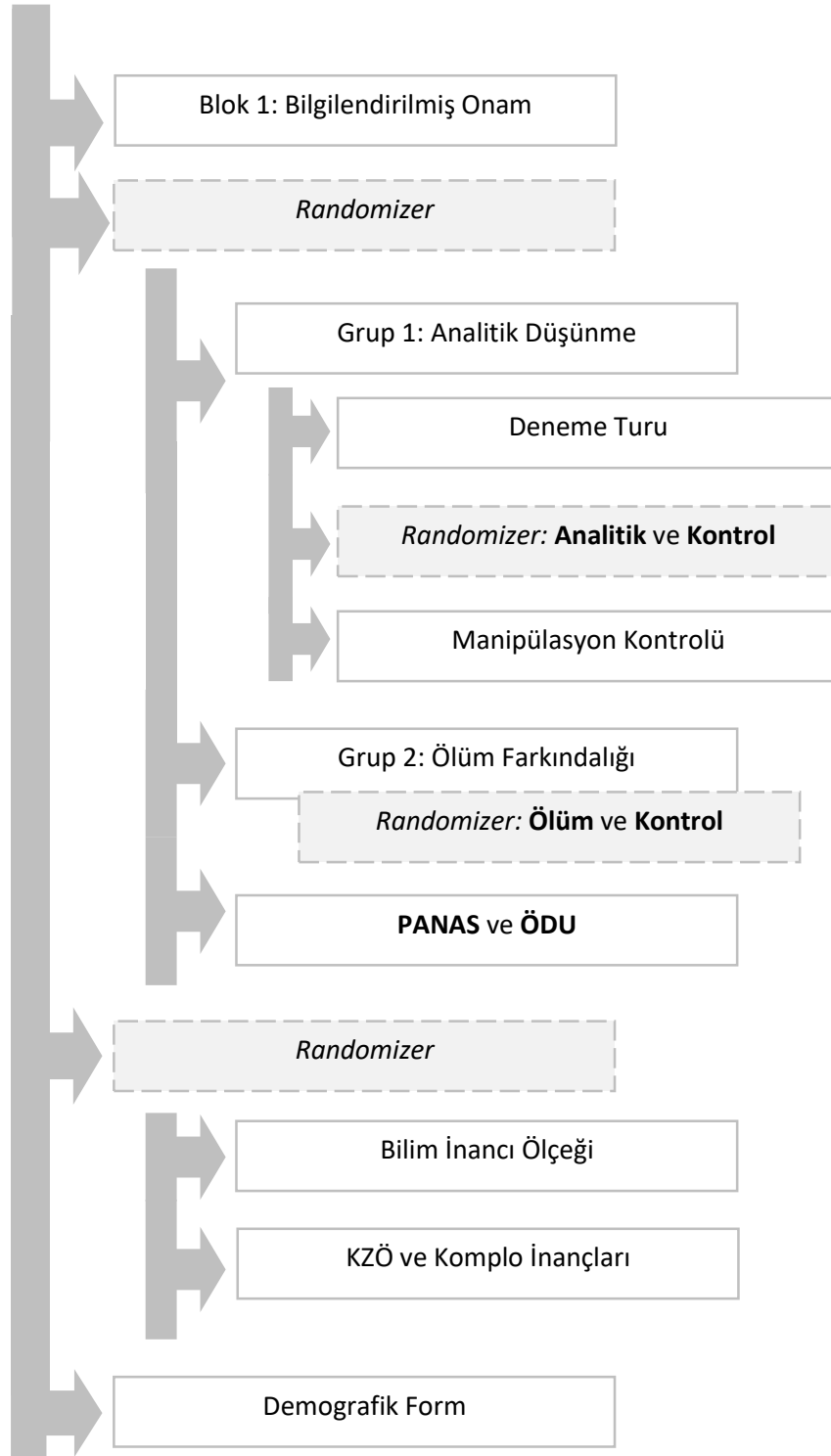
Bruder ve Manfred (2009), Almanya, İngiltere ve Türkiye örneklemelerinden komplo teorileri ile ilgili 38 maddeden oluşan bir komplo teorisi ölçeğiyle veri toplamışlardır. Bruder ve arkadaşları (2013), bu veriyi kullanarak 38 maddeden oluşan ölçeğin 5 maddesini Komplo Zihniyeti Ölçeği (KZÖ) olarak, kalan 33 maddeyi ise spesifik komplo teorilerine inanmayı ölçen maddeler olarak tanımlamışlardır. Katılımcılardan ölçeklerde verilen maddelere ne kadar katıldıklarını 11'li likert tipi ölçek üzerinde belirtmeleri (%0 = *kesinlikle hayır*, %100 = *kesinlikle evet*) istenmiş ve daha önce yürütülmüş olan bu çalışmada bahsedilen 5 madde ayrı gruplandırılmıştır. Elde edilen Komplo Zihniyeti Ölçeğinin (KZO) Türkçe versiyonu için α güvenirliği için .72 olarak bulunmuştur. Kalan 33 madde ise spesifik komplo teorilerine inanma ile ilgili genel bir ölçüm almaktadır.

Mevcut çalışmada da Bruder ve Manfred (2009) tarafından kullanılan bu ölçekler kullanılmış olup, katılımcıların komplo inancı ve komplo zihniyetleri ölçümü alınmıştır. Komplo Zihniyeti Ölçeğinde örnek olarak “*Hükümet ajanları bütün vatandaşları yakından izlemektedir.*” ya da “*Yüzeysel olarak ele alındığında bağlantısız gibi görünen olaylar aslında çoğunlukla gizli aktivitelerin sonucudur.*” benzeri maddeler bulunmaktadır. Komplo inancı ile ilgili sorulardan bazıları ise “*UFO gören insanların sessiz kalmalarını sağlamakla görevli özel hükümet güçleri vardır.*”, “*Medya tarafından, kaza ya da hastalık sonucu öldüğü belirtilse de, aslında cinayete kurban giden bir çok önemli/ünlü kişi vardır.*” ya da “*Amerika'nın Apollo Uzay Mekiği aslında aya hiç iniş yapmamıştır.*” olarak örneklendirilebilir.

3.11. Demografik Bilgi Formu ve Bilgilendirilmiş Onam

Çalışmanın başında katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş ve çalışmanın genel amacı ile ilgili bilgi verilmiştir. Ancak çalışmanın gerçek amacı, ölüm manipülasyonunu

kapsadığından katılımcıların ölüm ile ilgili değişkenlere maruz kalacakları hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bilgilendirilmiş onam formunda araştırmacının iletişim bilgileri de katılımcılara sunulmuştur. Çalışmanın sonunda katılımcılara demografik form sunulmuştur. Bu form sayesinde katılımcılardan cinsiyet, doğum yılı, eğitim seviyesi, dini inançları ile inanma miktarları, ideolojik görüşleri ile ilgili bilgiler elde edilmiştir.

Şekil 3.1. Qualtrics Üzerindeki İşlem Akışı (Survey Flow)

BÖLÜM IV.

BULGULAR

Bu bölümde yürütülen araştırmanın verilerinin analizi ve elde edilen bulgulardan bahsedilmiştir. Çalışma süresince verilerin analizi için IBM SPSS v.20 paket programı kullanılmıştır. Öncelikle elde edilen veri üzerinden betimleyici istatistikler paylaşılmış olup, ardından toplanan verideki demografik bilgilerle bağımlı değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Daha sonra ölüm farkındalığı manipülasyonunun kontrol edilmesi için Ölüm Düşünceleri Ulaşılabilirliği Ölçümü sonuçları ile Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeğinin sonuçları manipülasyon grupları açısından karşılaştırılmış, analitik düşünme manipülasyonunun kontrolü için analitik düşünme soruları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme bağımsız örneklem t-testi ile yapılmıştır. Son olarak komplo zihniyeti, komplo inancı ve bilime olan tutum bağımlı değişkenleri ile analitik düşünme ve ölüm farkındalığı manipülasyonu bağımlı değişkenleri arasında varyans ve kovaryans analizleri yürütülmüş, araştırma soruları test edilmiştir.

Tablo 4.1. Manipülasyon Koşullarındaki Katılımcı Sayıları (N = 127)

	Ölüm Farkındalığı Manipülasyonu (ÖF)	
	<i>Ölüm</i>	<i>Kontrol</i>
Analitik Düşünme Manipülasyonu (ADM)	(n = 62, %48.8)	(n = 65, %51.2)
<i>Analitik</i> (n = 58, %45.7)	25 (%19.7)	33 (%26)
<i>Kontrol</i> (n = 69, %54.3)	37 (%29.1)	32 (%25.2)

Not. Her gruptaki katılımcı sayısının yüzdelikleri parantez içindeki değerlerdir.

Analiz öncesinde çalışmayı tamamlamış 177 katılımcının 49 katılımcının çalışmayı 55 dakikanın üzerinde bitirmesi ve 1 katılımcının verdiği uygunsuz cevaplardan dolayı analizlerden çıkarılmıştır. Kalan katılımcılar içerisinde komplo teorisi, komplocu düşünme tarzı ve bilim tutumları bağımlı değişkenlerinin normallik testleri yapılmış çarpıklık ile basıklık seviyelerinin kabul edilebilir aralıklarda olduğu görülmüş, verilen cevaplar içerisinde uç değerler olup olmadığının anlaşılması için Mahalanobis uzaklığı hesaplanmış ve uç değer tespit edilmemiştir ($\chi^2(3, n = 127) = 13.04, p < .001$). Deney ve kontrol koşullarına atanan katılımcıların dağılımları Tablo 4.1. üzerinde görülebilir.

Örneklem bağımlı değişkenler açısından incelendiği zaman, katılımcıların bilime olan tutumlarının, Bilim İnancı Ölçeğinin orta noktasının üzerinde olduğu bulunmuştur ($Ort = 4.92, S = .75$). Bu durum örneklemin bilime olan tutumlarının olumlu olduğunu göstermektedir. Komplo zihniyeti ele alındığında, katılımcıların Komplo Zihniyeti Ölçeğinin orta noktasının biraz üzerinde puanlar aldıkları görülmüştür ($Ort = 7.00, S = 1.91$). Çıkan sonuca göre örneklemin komplo zihniyetinin biraz yüksek olduğu söylenebilir. Örneklem, komplo teorilerine inanma açısından değerlendirildiği zaman, ölçeğin orta noktasının altında olduğu bulunmuştur ($Ort = 5.63, S = 1.74$).

4.1. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

Çalışmada yer alan değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 4.2. üzerinde görülebilir. Değişkenler arasındaki korelasyonlar incelendiğinde politik görüş ile dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r = .37, p < .001$). Bu sonuca göre dindarlık seviyesi arttığında politik olarak sağ görüşün de arttığı görülmektedir. Politik görüş ve bilim tutumu arasındaki ilişkiye bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki bulunmuştur ($r = -.19, p = .032$). Politik olarak sol görüş arttıkça bilim tutumu artarken, sağ görüş arttığında bilime olan olumlu tutum azalmaktadır. Politik görüş ile komplo zihniyeti ($r = .03, p = .752$) ve komplo inancı ($r = .15, p = .094$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Dindarlık ile bilim tutumu arasındaki ilişkiye bakıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki olduğu görülmüştür ($r = -.25, p = .005$). Dindarlık arttıkça bilime olan tutum daha olumsuz olmaktadır. Dindarlık ile komplo zihniyeti ($r = .03, p = .746$) ve komplo inancı ($r = .12, p = .190$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bilime olan tutum ile komplo zihniyeti ($r = -.03, p = .749$) ve komplo inancı ($r = -.06, p = .493$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Son olarak komplo zihniyeti ile komplo inancı arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r = .81, p < .001$). Buna göre, komplo zihniyeti arttıkça komplo inancı da artmaktadır.

4.2. Manipülasyon Kontrolleri

4.2.1. Ölüm Manipülasyonu Kontrolü

Ölüm düşünceleri ulaşılabilirliği değerleri için eksik kelimeleri ölüm ile alakalı cevaplarla dolduran katılımcılar için puan verilip, diğer cevaplar puanlandırılmamıştır. Ardından çıkan sonuçlar ölüm farkındalığı manipülasyonu içinde deney ve kontrol koşulunda olan bireyler arasında bağımsız örneklem t testi kullanılarak karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda kontrol grubu ($Ort. = .80, S = .81$) ile ölüm grubu ($Ort. = 1.21, S = 1.06$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur, $t(125) = -2.45, p = .016$. Bu sonuç, deney grubunda olan katılımcıların maruz kaldığı ölüm manipülasyonu sonucunda kontrol grubuna kıyasla daha fazla ölüme dair kelimeler yazdıklarını, bu nedenle deney grubundaki katılımcılar için ölüme ilgili düşüncelerin daha erişilebilir olduğunu göstermektedir.

Deney ve kontrol gruplarında görülebilecek olası sonuç farklılıklarının gruplar arasındaki olumsuz duygu durumundan değil, manipülasyonun kendisinden kaynaklandığını gösterebilmek için ölüm grubu ve kontrol grubu Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeğinden aldıkları puanlar açısından karşılaştırılmışlardır. Yapılan analiz sonucunda ölüm grubu ($Ort. = 5.17, S = .71$) ile kontrol grubu ($Ort. = 5.17, S = .70$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır, $t(125) = -.03, p = .975$.

Tablo 4.2. Değişkenler arasındaki korelasyonlar

Değişkenler	Dindarlık	Politik Görüş	Bilim Tutumu	Komplo Zihniyeti	Komplo İnancı
Dindarlık	-				
Politik Görüş	.37**	-			
Bilim Tutumu	-.25**	-.19*	-		
Komplo Zihniyeti	.03	.03	-.03	-	
Komplo İnancı	.12	.15	-.06	.81**	-
<i>Ort.</i>	1.63	3.57	4.92	7.00	5.63
<i>S</i>	1.23	2.06	.75	1.91	1.74

Not. * işareti $p < .05$ seviyesinde anlamlılığı, ** işareti ise $p < .01$ seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

4.2.2. Analitik Düşünme Manipülasyon Kontrolü

Analitik düşünme manipülasyonunun çalışıp çalışmadığını anlamak amacıyla manipülasyonun arkasından verilen Bilişsel Yansıma Testi sorularına verilen doğru cevaplar puanlandırılıp, yanlış cevaplar puanlandırılmamıştır. “*Bir beyzbol sopası ve topun toplam fiyatı 1.10 dolardır. Beyzbol sopasının fiyatı toptan 1 dolar daha pahalıdır. Bu durumda topun fiyatı ne kadardır?*” sorusu için 0.05 dolar ve 5 cent cevapları doğru kabul edilmiş olup, diğer sorularda sadece doğru cevap için puan verilmiştir. Verilen cevapların puanlandırılmasının ardından analitik düşünme manipülasyonu deney ve kontrol koşulunda olan katılımcıların puanlar bağımsız örneklem t testi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda analitik düşünme grubu ($Ort. = 1.48, S = 1.08$) ile kontrol grubu ($Ort. = 1.10, S = 1.09$) arasında istatistiksel olarak sınırda anlamlı bir fark bulunmuştur, $t(125) = 1.94, p = .054$. Normal şartlarda anlamlı bir sonuçtan bahsedebilmek için için p değerinin .05 altında olması beklenir. Ancak bu analizde de olduğu gibi p değerinin sınırda olduğu durumlarda sonucu anlamlı kabul etmek mümkündür (Rosnow ve Rosenthal, 1989). Ayrıca son yıllarda psikoloji çalışmalarında da p değerini sınırda anlamlı kabul eden çalışma sayısında artış görülmektedir (Pritschet, Powell ve Horne, 2016).

4.3. Hipotezlerin Test Edilmesi

Çalışmada yer alan bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenlerin değerlendirilebilmesi için her bağımlı değişken ile ayrı ayrı varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Bu analizlerde ölüm manipülasyonu ile analitik düşünme manipülasyonunun bilim tutumu üzerindeki etkisi; ölüm manipülasyonu ile analitik düşünme manipülasyonunun komplo zihniyeti üzerindeki etkisi ve ölüm manipülasyonu ile analitik düşünme manipülasyonunun komplo teorilerine inanma üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu inceleme için 2 (*analitik düşünme manipülasyonu ve kontrol koşulu*) X 2 (*ölüm farkındalığı ve kontrol koşulu*) gruplar arası desen ile sırasıyla bilim tutumu, komplo zihniyeti ve komplo teorilerine inanma bağımlı değişkenleri üzerinde varyans analizleri yürütülmüştür. Varyans analizi sonuçları Tablo 4.3. üzerinde görülebilir.

Ayrıca varyans analizine ek olarak dindarlık seviyesi ve politik tutum değişkenlerin kontrol etkisinin de anlaşılabilmesi için kovaryans analizi (ANCOVA) yürütülmüştür. Yapılan kovaryans analizlerinde 2 (*analitik düşünme manipülasyonu ve kontrol koşulu*) X 2 (*ölüm farkındalığı ve kontrol koşulu*) gruplar arası desen korunmuş, dindarlık seviyeleri ve politik tutumlar kontrol değişkeni olarak analize eklenmiş, bağımlı değişkenler olan bilime olan tutum, komplo inancı ve komplo zihniyeti alınmıştır.

4.3.1. Bilim Tutumu

Bilim tutumu üzerinde ölüm farkındalığı manipülasyonu ve analitik düşünmenin etkisini görebilmek için yapılan varyans analizi (ANOVA) sonucunda modelin anlamlı olmadığı görülmüştür, $F(3, 123) = 1.25, p = .295$, kısmi $\eta^2 = .030$. Analitik düşünmenin bilim tutumu üzerindeki ana etkisine bakıldığı zaman analitik düşünme manipülasyonuna maruz kalan katılımcılarla (*Ort.* = 4.96, *S* = .77) kontrol grubu (*Ort.* = 4.88, *S* = .74) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır, $F(1, 123) = .20, p = .653$, kısmi $\eta^2 = .002$. Ölüm farkındalığının bilim tutumu üzerindeki ana etkisine bakıldığında ölüm manipülasyonuna maruz kalan katılımcılarla (*Ort.* = 4.85, *S* = .71) kontrol grubu (*Ort.* = 4.98, *S* = .80) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır, $F(1, 123) = 1.05, p = .307$, kısmi $\eta^2 = .008$. Ölüm farkındalığı manipülasyonu koşulu ile analitik düşünme manipülasyonu koşulu arasındaki etkileşim etkisine bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır, $F(1, 123) = 2.60, p = .110$, kısmi $\eta^2 = .021$.

Bilim tutumu değişkeni üzerindeki manipülasyonların etkisi, kovaryans analizi (ANCOVA) kullanılarak, dindarlık seviyesi ve politik tutumlar değişkenleri ile kontrol edildiğinde genel modelin anlamlı olduğu görülmüştür, $F(5, 121) = 2.65, p = .026$, kısmi $\eta^2 = .099$. Analitik düşünmenin bilim tutumu üzerindeki ana etkisine dindarlık ve politik görüş kontrol edilerek bakıldığında analitik düşünme manipülasyonuna maruz kalan katılımcılarla (*Ort.* = 4.96, *S* = .77) kontrol grubu (*Ort.* = 4.88, *S* = .74) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır, $F(1, 121) = .06, p = .798$, kısmi $\eta^2 = .001$. Ölüm farkındalığının bilim tutumu üzerindeki ana etkisine politik görüş ve dindarlık kontrol edilerek bakıldığında ölüm

manipülasyonuna maruz kalan katılımcılarla ($Ort. = 4.85, S = .71$) kontrol grubu ($Ort. = 4.98, S = .80$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır, $F(1, 121) = .99, p = .320$, kısmi $\eta^2 = .008$. Ölüm farkındalığı manipülasyonu koşulu ile analitik düşünme manipülasyonu koşulu arasındaki etkileşim etkisine dindarlık ve politik görüş kontrol edilerek bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır, $F(1, 121) = 2.55, p = .113$, kısmi $\eta^2 = .021$.

4.3.2. Komplo Zihniyeti

Komplo zihniyeti üzerinde ölüm farkındalığı manipülasyonu ve analitik düşünmenin etkisini görebilmek için yapılan analiz sonucunda modelin anlamlı olmadığı görülmüştür, $F(3, 123) = 1.50, p = .219$, kısmi $\eta^2 = .035$. Analitik düşünme manipülasyonunun komplo zihniyeti üzerindeki ana etkisine bakıldığında analitik düşünme manipülasyonuna maruz kalan katılımcılarla ($Ort. = 6.62, S = 2.00$) kontrol grubu ($Ort. = 7.32, S = 1.78$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır, $F(1, 123) = 4.44, p = .037$, kısmi $\eta^2 = .035$. Analitik düşünme manipülasyonuna maruz kalan katılımcıların komplo zihniyetlerinin kontrol grubuna kıyasla anlamlı bir şekilde düşük olduğu görülmektedir. Ölüm farkındalığının komplo zihniyeti üzerindeki ana etkisine bakıldığında ölüm manipülasyonuna maruz kalan katılımcılarla ($Ort. = 6.97, S = 1.97$) kontrol grubu ($Ort. = 7.03, S = 1.86$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır, $F(1, 123) = .15, p = .696$, kısmi $\eta^2 = .001$. Ölüm farkındalığı ile analitik düşünme manipülasyonu koşulları arasındaki etkileşim etkisine bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır, $F(1, 123) = .07, p = .800$, kısmi $\eta^2 = .001$.

Komplo zihniyeti değişkeni üzerindeki manipülasyonların etkisi, kovaryans analizi (ANCOVA) kullanılarak, dindarlık seviyesi ve politik tutumlar değişkenleri ile kontrol edildiğinde modelin anlamlı olduğu görülmüştür, $F(5, 121) = .90, p = .487$, kısmi $\eta^2 = .036$. Analitik düşünme manipülasyonunun komplo zihniyeti üzerindeki ana etkisine dindarlık ve politik görüş kontrol edilerek bakıldığında analitik düşünme manipülasyonuna maruz kalan katılımcılarla ($Ort. = 6.62, S = 2.00$) kontrol grubu ($Ort. = 7.32, S = 1.78$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır, $F(1, 121) = 4.27, p = .041$, kısmi $\eta^2 = .034$.

Ölüm farkındalığının komplo zihniyeti üzerindeki ana etkisine dindarlık ve politik görüş kontrol edilerek bakıldığında ölüm manipülasyonuna maruz kalan katılımcılarla ($Ort. = 6.97, S = 1.97$) kontrol grubu ($Ort. = 7.03, S = 1.86$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır, $F(1, 121) = .15, p = .698$, kısmi $\eta^2 = .001$. Ölüm farkındalığı ile analitik düşünme manipülasyonu koşulları arasındaki etkileşim etkisine dindarlık ve politik görüş kontrol edilerek bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır, $F(1, 121) = .07, p = .798$, kısmi $\eta^2 = .001$.

4.3.3. Komplo İnancı

Komplo inancı üzerinde ölüm farkındalığı manipülasyonu ve analitik düşünmenin etkisini görebilmek için yapılan analiz sonucunda modelin kısmi olarak anlamlı olduğu bulunmuştur, $F(3, 123) = 2.58, p = .057$, kısmi $\eta^2 = .059$. Analitik düşünme manipülasyonunun komplo inancı üzerindeki ana etkisine bakıldığında analitik düşünme manipülasyonuna maruz kalan katılımcılarla ($Ort. = 5.19, S = 1.50$) kontrol grubu ($Ort. = 6.00, S = 1.85$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır, $F(1, 123) = 7.51, p = .007$, kısmi $\eta^2 = .058$. Analitik düşünme manipülasyonuna maruz kalan katılımcıların komplo inancının kontrol grubuna kıyasla anlamlı bir şekilde düşük olduğu görülmektedir. Ölüm farkındalığının komplo inancı üzerindeki ana etkisine bakıldığında ölüm manipülasyonuna maruz kalan katılımcılarla ($Ort. = 5.57, S = 1.77$) kontrol grubu ($Ort. = 5.69, S = 1.72$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır, $F(1, 123) = .46, p = .498$, kısmi $\eta^2 = .004$. Ölüm farkındalığı ile analitik düşünme arasındaki etkileşim etkisine bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır, $F(1, 123) = .02, p = .896$, kısmi $\eta^2 = .000$.

Komplo inancı değişkeni üzerindeki manipülasyonların etkisi, kovaryans analizi (ANCOVA) yürütülerek, dindarlık seviyesi ve politik tutumlar değişkenleri ile kontrol edildiğinde modelin anlamlı olduğu görülmüştür, $F(5, 121) = 2.14, p = .065$, kısmi $\eta^2 = .081$. Analitik düşünme manipülasyonunun komplo inancı üzerindeki ana etkisine dindarlık ve politik görüş kontrol edilerek bakıldığında analitik düşünme manipülasyonuna maruz kalan katılımcılarla ($Ort. = 5.19, S = 1.50$) kontrol grubu ($Ort. = 6.00, S = 1.85$) arasında istatistiksel

olarak anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır, $F(1, 121) = 6.81, p = .010$, kısmi $\eta^2 = .053$. Ölüm farkındalığının komplo inancı üzerindeki ana etkisine dindarlık ve politik görüş kontrol edilerek bakıldığında ölüm manipölasyonuna maruz kalan katılımcılarla ($Ort. = 5.57, S = 1.77$) kontrol grubu ($Ort. = 5.69, S = 1.72$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır, $F(1, 121) = .60, p = .441$, kısmi $\eta^2 = .005$. Ölüm farkındalığı ile analitik düşünme arasındaki etkileşim etkisine dindarlık ve politik görüş kontrol edilerek bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır, $F(1, 121) = .02, p = .879$, kısmi $\eta^2 = .000$.

Tablo 4.3. Varyans analizi (ANOVA) sonuçları

<i>Bağımlı Değişkenler</i>	<i>Bağımsız Değişkenler</i>												
	<i>Ölüm Manipülasyonu</i>					<i>Analitik Düşünme Manipülasyonu</i>					<i>ÖM X ADM</i>		
	<i>Ölüm</i>	<i>Kontrol</i>	<i>F</i>	<i>η^2</i>	<i>p</i>	<i>Analitik</i>	<i>Kontrol</i>	<i>F</i>	<i>η^2</i>	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>η^2</i>	<i>p</i>
Bilim Tutumu	4.85	4.98	1.05	.008	.307	4.96	4.88	.20	.002	.653	2.60	.021	.110
Komplo Zihniyeti	6.97	7.03	.15	.001	.696	6.62	7.32	4.44*	.035	.037*	.07	.001	.800
Komplo İnancı	5.57	5.69	.46	.004	.498	5.19	6.00	7.51**	.058	.007**	.02	.000	.896

Not. * işareti $p < .05$ seviyesinde anlamlılığı, ** işareti ise $p < .01$ seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

BÖLÜM V.

TARTIŞMA

Mevcut çalışmanın amacı analitik düşünme becerisi ve dehşet yönetimi kuramı açısından bilime yönelik tutumların, komplo teorilerine olan inancın ve komplo zihniyeti hakkında incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda sosyal medya aracılığı ile Qualtrics platformu üzerinden ulaşılan katılımcılara analitik düşünme ve ölüm farkındalığı manipülasyonları verilmiş olup, ardından Bilim İnancı Ölçeği, Komplo Zihniyeti Ölçeği ve komplo teorilerine olan inançları sorulmuştur.

Bu kısımda genel olarak çalışmadan elde edilen veriler incelenmiş ve tartışılmıştır. Öncelikle mevcut çalışmanın sonuçları ile ilgili genel olarak değerlendirilmiştir. Sonrasında örneklemin dini inançları, dindarlık seviyeleri, politik görüşleri ile bağımlı değişkenler olan bilim tutumu, komplo zihniyeti ve komplo teorilerine olan inanç ile ilişkileri hakkında tartışılmıştır. Ardından katılımcılara verilen analitik düşünme ve ölüm farkındalığı manipülasyonları ile onların bağımlı değişkenlere olan etkileri tartışılıp, son olarak çalışmanın kendisinin ve konusunun neden önemli olduğu ve çalışılması gerektiği hakkında ve gelecek çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

5.1. Çalışma Bulgularının Genel Değerlendirilmesi

Elde edilen veriler ile yürütülen istatistiksel analizler sonucunda analitik düşünme manipülasyonu ve ölüm farkındalığı manipülasyonları ardından verilen bağımlı değişkenler üzerinde anlamlı olarak genel bir model oluşturulamamıştır. Ancak komplo zihniyeti ve komplo teorilerine olan inanç bağımlı değişkenleri söz konusu olduğunda analitik düşünme manipülasyonu verilen deney grubu ile kontrol grubu arasında yürütülen analizlerde iki değişken için de ayrı ayrı anlamlı farklar bulunmuş, analitik düşünme manipülasyonuna maruz kalan katılımcıların komplo zihniyetlerinin ve komplo teorilerine olan inançlarının düştüğü

bulunmuştur. Ancak ölüm farkındalığı manipülasyonu bu değişkenler üzerinde etkili olmamıştır. Bilim inancı üzerinde ise hem analitik düşünme manipülasyonunun hem de ölüm farkındalığı manipülasyonlarının anlamlı bir fark oluşturmadığı bulunmuştur.

5.1.1. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

Bilim tutumları ve politik görüşler arasındaki korelasyon ilişkisi incelendiğinde, katılımcıların belirttikleri politik görüş sola yaklaştığında bilime olan tutumlarının daha olumlu hale geldiği gözlemlenmektedir. Aynı zamanda bireylerin politik görüşleri daha sağa yaklaştığında bilime olan tutumlarının daha olumsuz olmaya başladığı da görülmüştür. Bu durumda politik görüşleri sola yakın olan insanların dünyayı açıklamak için bilimi tercih ettikleri söylenebilir. Bunun yanında politik olarak sağ görüş arttıkça katılımcıların dindarlık seviyelerinin ($1 = \text{hiç dindar değilim}$ ile $5 = \text{çok fazla}$ arasında, $\text{dini inancım yok} = 0$ şeklinde) arttığı bulunmuştur. Bu durum da sola yaklaşma ile olumlu bilim tutumu arasındaki ilişkiye benzer bir şekilde açıklanabilir. Politik olarak sağ görüşte artış ile olumsuz bilim tutumu arasındaki ilişki, bu ilişkiyi gösteren bireylerin dünyayı dair açıklamalarını dine dayandırdıklarına işaret ettiği söylenebilir.

Dindarlık ile bilim tutumları arasındaki ilişkiye bakıldığında dindarlık seviyesi ile bilim tutumları arasında negatif korelasyon görülmüştür. Bu durumda Bilim İnancı Ölçeğinde yer alan “*Bilim, gerçeğe ulaşmak için kullanılacak en etkili araçtır.*”, “*Bilim, din ile kıyaslandığında evreni daha iyi anlamamızı sağlar*” gibi maddeler de göz önüne alındığında, bu ölçekten yüksek puan alanların dindarlık seviyesinin düşük olması, bu katılımcıların dünyayı açıklamak için din yerine bilimi kullandığını gösteriyor olabilir (Farias ve ark., 2013). Benzer bir şekilde Bilim İnancı Ölçeğinden düşük puan alma ve yüksek dindarlık seviyesi arasındaki anlamlı ilişki, bilim tutumları daha olumsuz olan katılımcıların dünyayı açıklamak için bilimden ziyade dini kullandığını gösterdiği söylenebilir.

Dindarlık seviyeleri ile politik görüş ele alındığında sağ görüş arttıkça dindarlık seviyelerinin arttığı görülmektedir. Bu sonuç bilim tutumunun dindarlık ve politik görüş ile olan

ilişkileri ile paralel gözükmetedir. Türkiye’de dini inanç ile dindarlık politik olarak birbirleri ile ilişkili kavramlar olarak düşünölebileceği için, hem dindar hem de politik olarak sağ bireylerin bilim tutumlarının daha olumsuz olması düşünölebilir bir olgudur. Daha doğru bir şekilde ifade etmek gerekirse, bilim tutumunun politik bir göröş ya da duruş olarak da düşünölebilir.

Bunun yanında, komplo zihniyeti ve komplo inancı arasında anlamlı, pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişkinin anlamlı olması, komplo zihniyeti olan bireylerin komplo teorilerine daha fazla inanma eğilimi gösterdiğini, benzer bir şekilde komplo teorilerine inananların daha fazla komplo zihniyetine sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, Bruder ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan çalışmalardaki bulguları destekler niteliktedir.

5.1.2. Analitik Düşünme Manipölasyonu

Örneklemeden alınan komplo zihniyeti ile ilgili ölçümlerde analitik düşünme manipölasyonu deney ve kontrol koşulları arasında anlamlı bir fark bulunmuş olup. Bu fark doğrultusunda analitik düşünme konusunda manipöle edilen katılımcıların komplo zihniyeti, kontrol koşulunda yer alan katılımcılarla kıyaslandığında Komplo Zihniyeti Ölçeğinden daha düşük puanlar almışlardır. Yani bu durum katılımcıların sadece *düşünme, analiz etme* benzeri kelimelere maruz kalmasıyla bile komplo zihniyetlerinde değişiklik olabileceğini göstermektedir. Bunun yanında, analitik düşünme manipölasyonuna maruz kalan bireylerin komplo inancı kontrol koşulu ile kıyaslandığında anlamlı bir şekilde düşük çıkmıştır. Önceki çalışmalarda da analitik düşünme becerisi daha yüksek olan bireylerin komplo teorilerine daha az inandığı bulunmuş olup mevcut çalışmayla desteklenen bir sonuç elde edilmiştir (Swami ve ark., 2014).

Analitik düşünme becerisi manipölasyonunun kontrolünün sağlanması için Bilişsel Yansıma Testi soruları ile manipölasyonun kontrolünün yapılması amaçlanmış, sınırda anlamlı kabul edilebilecek bir sonuç alınmıştır. Bu sonuca göre analitik düşünme manipölasyonunun çalıştığını söylemek mümkündür.

5.1.3. Ölüm Farkındalığı Manipülasyonu

Çalışmadan elde edilen veriler ile yürütülen analizler çerçevesinde ölüm farkındalığı yaratmak için verilen uyarı alan katılımcılar kontrol koşulunda yer alan katılımcılarla karşılaştırıldıklarında, çalışmada yer alan bağımlı değişkenler olan bilim inancı, komplo zihniyeti ve komplo teorilerine inanç açısından farklılaşmadıkları görülmüştür. Ölüm farkındalığı manipülasyonu, daha önce Doğulu (2017) tarafından kullanılan ölüm düşüncelerinin ulaşılabilirliğini temel alan manipülasyon kontrolü ile kontrol edilmiş ve bu doğrultuda kelime tamamlama testi uygulanmıştır. Testte yer alan eksik kelimelerden ölüm ile alakalı olanlar puanlandırılmış ve kontrol ile deney grubu karşılaştırıldığında anlamlı bir şekilde deney grubunun ölümle ilgili kelimeleri daha fazla akıllarına getirdikleri görülmüştür.

Bilim tutumları, bilimsel determinizm ve ölüm farkındalığının incelendiği çalışmada ölüm manipülasyonuna maruz kalan katılımcıların bilim inançlarının ve bilime olan olumlu tutumlarının kontrol grubuna kıyasla daha fazla olduğu bulunmuştur (Farias ve ark., 2013). Ancak mevcut çalışmada bu bulguya ulaşamamıştır. Aksine, mevcut çalışma, ölüm düşüncesine maruz kalan katılımcılar ve kontrol grubundaki katılımcılar arasında bilim tutumu ve bilim inancı açısından herhangi bir anlamlı fark bulmamıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasının sebeplerinden birisi, çoğunluğu Müslüman olan bir örneklemden veri toplanması olabilir. Farias ve arkadaşları (2013), kendi çalışmalarında bilim inancının ölüm farkındalığı ile arttığını belirtmiş olsalar da, bu durumun çalışmada kullandıkları, düşük dindarlık puanlarına sahip örneklemden kaynaklandığını söylemektedirler, çünkü ölüm farkındalığına maruz kalan katılımcılarla kontrol grubu arasında dindarlık açısından herhangi bir fark bulamamışlardır. Dindar olmayan bir örneklemin, kültürel dünya görüşü olarak dindarlığı savunamayacak olmaları nedeniyle de dindarlık açısından ölüm grubu ve kontrol grubu arasında bir fark olmadığını öne sürmüşlerdir (Farias ve ark., 2013). Mevcut çalışma ise çoğunluğu Müslüman olan ve yarısından fazlasının orta seviyenin üzerinde dindarlığa sahip olduğu bir örnekleme yapılmıştır. Katılımcıların bilimle ilgili olumlu bir tutumları olsa bile bilimi dünyayı açıklamak için kullanmadıklarından dolayı, bilimin onlar için geçerli bir kültürel dünya görüşü olmaması mümkündür. Bu nedenle ölüm farkındalığına maruz kalan grup ile kontrol grubu arasında

herhangi bir fark bulunamamasının sebebi, ölüm grubundaki bireylerin kültürel dünya görüşünün içine bilimi almamış olmalarından kaynaklanabilir.

Önceden yapılan komplo teorilerine inanma ve ölüm farkındalığının araştırıldığı bir çalışmada ölüm farkındalığının komplo teorilerine inanma üzerinde düzenleyici bir etkisinin olmadığı belirtilmiştir (Hart ve Graether, 2018). Ancak söz konusu komplo teorilerine inanma olduğunda, ortaya çıkan davranışlar bireylerin çevrelerini anlamlandırması, buldukları durumları kontrol edebilir hale getirmeleri ve çevrelerindeki belirsiz durumları kurdukları komplolar aracılığıyla daha belirli hale getirerek çıkarımlar yapması olarak sıralanabilir (Douglas, Sutton ve Cichocka, 2017; Whitson, Galinsky ve Kay, 2015). Bu nedenle de ölüm gibi varoluşsal bir tehdidin de aynı şekilde komplo teorileri üzerinde etkili olması beklenmiştir. Ancak çalışmada ölüm farkındalığı manipülasyonu ne komplo zihniyeti üzerinde ne de komplo teorilerine olan inançta etkili olmuştur. Bu durumda Hart ve Graether (2018) tarafından yapılmış olan çalışmanın bulguları desteklenmiştir.

Katılımcıların spesifik komplo teorileri ile ilgili yaptıkları değerlendirme söz konusu olduğunda okudukları maddeler ile hayat görüşleri arasında bir bağlantı kurulmamış ya da kısacası hayat görüşünden bağımsız olarak sadece fikir beyan etmiş olabilir. Bu durumda deney ve kontrol koşulları arasında anlamlı bir farklılık çıkmamış olması olasıdır. Komplo zihniyeti söz konusu olduğunda, bu düşünme tarzının kültürel dünya görüşünü etkilemesi yani, komplo zihniyeti ile düşünen bir insanın maruz kaldığı ölüm tehdidi ile kendisini ve kültürel dünya görüşlerini koruyabilmesi için bu düşünce tarzına sarılması beklenmiştir. Komplo teorilerine inancın artmasında tek yönlü mantık kullanımının ve genel inançların yada dünya görüşlerinin kullanılması söz konusu olmaktadır (Goertzel, 1994). Bu durum ölümlülük uyarısının işe yaraması gerektiğini düşündürmüştü ancak anlamlı bir sonuç çıkmamıştır.

5.1.4. Analitik Düşünme ve Ölüm Farkındalığı Üzerindeki Kontrol Değişkenleri

Bağımsız değişkenler olan analitik düşünme manipülasyonu ile ölüm farkındalığı manipülasyonunun bağımlı değişkenler üzerindeki etkisine, kovaryans analizleri kullanılarak

bakılmıştır. Dindarlık seviyesi ve politik görüşler kontrol değişkeni olarak alınmış, çıkan sonuçlar önceden yürütülen varyans analizlerinden farklı çıkmamıştır.

5.2. Çalışmanın Sınırlılıkları

Mevcut çalışmada yer alan katılımcıların verdikleri geribildirimlerde özellikle analitik düşünme manipülasyonu ve kontrolü için verilen sorularda zorlandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların genel olarak çalışmayı bitirme süreleri uzamış ya da bu kısımda çalışmayı yarım bırakan katılımcılar olmuştur. Daha sağlıklı ve anlamlı verilerin elde edilebilmesi için bu çalışmanın laboratuvar ya da sınıf ortamında tekrar edilmesi, daha yüksek bir katılımcı sayısı ile, farklı demografik özelliklere sahip katılımcılardan veri toplanması gerekmektedir. Özellikle söz konusu bilim karşıtlığı olduğunda çalışma örnekleminin eğitim seviyesi de göz önüne alınmalı, toplumun her kesiminden katılımcılara ulaşılmalıdır. Ayrıca komplo teorisi temelli (ör. *Dünya'nın düz olduğuna inanma*) bilim karşıtı inanışlara sahip insanların bu ve benzeri çalışmalarda yer alabilmeleri için farklı örneklemlere ulaşmak önemlidir.

Başka bir sınırlılık olarak, analitik düşünme manipülasyonu kontrolü yapmak için kullanılan Bilişsel Yansıma Testi sorularının internet üzerinde çok fazla yerde yer alıyor olması, bu ve benzeri sorulara katılımcıların aşına olma olasılığı söz konusudur (Stieger ve Reips, 2016). Ayrıca bu sorulardan daha önce birisine bile maruz kalmanın diğer soruların cevaplarını da etkilemekte, doğru cevap verme oranını arttırdığı bulunmuştur (Haigh, 2016). Bu nedenlerle de klasik Bilişsel Yansıma Testi sorularının tam olarak doğru bir ölçüm aracı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bundan dolayı da daha güncel ve yeni soruların hazırlanması ya da analitik düşünme manipülasyonu kontrolü için daha etkili bir ölçüm yöntemi kullanmak gerekebilir (Stieger ve Reips, 2016).

5.3. Çalışmanın Katkıları

Bilim günümüz dünyasında oldukça önemli bir yere sahip bir olgu olmasına rağmen bilim karşıtlarının sayısının günden güne azalması bekleneceği yerde ilginç bir şekilde artış

göstermektedir (Gauchat, 2012). Ayrıca bilim karşıtlığı üzerine son yıllarda psikoloji alanında da çalışmalar yürütülmektedir (derleme için bkz., Rutjens ve ark., 2018) Ancak bilime olan tutumların ve bilim karşıtlığının Türkiye’de henüz yeterince çalışılmayan bir konu olarak görülmektedir. Özellikle son dönemde dünya genelinde yaşanan bilim karşıtı hareketlerin bir benzerinin de Türkiye’de yaşanıyor olabileceğini varsayarsak bilime yönelik tutumların, Türkiye örneklemini üzerinde de çalışılması oldukça önemlidir.

Diğer önemli bir konu olan komplo teorilerine yönelik inanç aynı şekilde önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Komplo teorileri aynı zamanda bilim karşıtlığının yanında eşlik eden bir olgu olarak da ortaya çıkmaktadır (Lewandowsky, Oberauer ve Gignac, 2013; Lewandowsky, Gignac ve Oberauer, 2013; Lewandowski ve Oberauer, 2016; Rutjens ve ark., 2018) Ayrıca komplo teorileri Türkiye açısından düşünüldüğünde uzun yıllardır ülke gündeminde yer alan konuların başında da yer almaktadır. Ancak komplo teorileri Türkiye’de tarih gibi alanlarda çalışılan ve araştırılan bir konu olmasına rağmen (Bali, 2016), psikoloji alanında yeterince çalışılmamıştır. Literatürdeki bu boşluğu doldurmak adına bu çalışma önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmanın farkı ise komplo teorileri ile ilgili olarak Türkiye örneklemini üzerinde ölüm gibi tehdit uyarılarının komplo teorisi inançlarında nasıl bir etkisi olduğunu göstermesidir.

Ayrıca bu bağlamda analitik düşünme becerisi açısından bakıldığında, bu beceriyi etkileyebilecek bir manipülasyon etkisinin; hem bilim inancı ve tutumları üzerine, hem de komplo zihniyeti ve inançları üzerine olan etkisinin araştırılmış olması önemlidir. Bunun yanında daha önceki çalışmalarda bilim karşıtlığı, bilim inancı, komplo zihniyeti ve komplo inançları gibi konularda yürütülen çalışmalarda daha farklı alanlar üzerinde araştırmalar yürütülmüş olup, analitik düşünme becerisi ve dehşet yönetimi kuramı üzerinde aynı anda durulmamıştır. Hem insanların düşünme becerilerinin kontrol edilebildiği, hem de varoluşsal kaygılardan kaynaklanan tehditlerin manipüle edildiği bir çalışmada bilim tutumları ve komplo teorilerine yönelik inanç ve tutumların incelenmesi de önemli olarak görülebilir.

5.4. Çalışmanın Çıkarımları ve Sonuç

Bilim tutumlarının ve inançlarının gittikçe olumsuz yöne doğru gitmesi, özellikle aşı karşıtlığı, küresel ısınma gibi konularda bilimsel bilginin sözde kanıtlarla görmezden gelinip, komplo teorileri ile desteklenmesi bilim dünyası açısından gelecekte bir tehdit olarak gözükmektedir. Örneğin kişilere kendi ölümlülükleri hatırlatıldığında evrim teorisini reddetmeye ve dünyayı kendi inançları doğrultusunda açıklama eğilimi gösterdikleri bilinmektedir (Tracy, Hart ve Martens, 2011). Ayrıca ölüm farkındalığının kişinin kendi dini inançları arttırmasının yanında, kendi dini inançlarının içinde yer almayan başka doğaüstü olaylara da inandıkları belirtilmektedir (Norenzayan ve Hansen, 2006). Bu durumda bilimsel bilgiyi kendi dini ya da dini olmayan inançları doğrultusunda inkar eden bireylerin aynı zamanda da çeşitli komplo teorilerine inanmaları muhtemeldir (Diethelm ve Mckee, 2009; Mckee ve Diethelm, 2010). Bu bulgulara rağmen bu çalışmada komplo teorileri ve bilim tutumlarının ölüm farkındalığı gibi varoluşsal tehditlerden etkilenmediği gösterilmiştir.

Pratikte ise yapılan analitik düşünme manipülasyonu ile insanları analitik düşünmeye sevk ederek komplo zihniyetinin ve komplo inancının düşmesi sağlanmıştır. Komplo teorilerine inanma ile sezgisel düşünme arasında bir ilişki bulunmaktadır (Swami, Voracek, Stieger, Tran ve Furnham, 2014) ve kişilerin analitik düşünmesi sağlandığında komplo teorilerine inanma oranları düşmüştür. Bu durumda önümüzdeki yılların en büyük tehditlerinden biri olan *aşı karşıtlığı* (WHO, 2019) gibi komplo teorisi temelli olabilecek sorunların çözümü için bir fikir edinilmiştir. Ancak bu sorunun çözülebilmesi için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aarnio, K. ve Lindeman, M. (2005). Paranormal beliefs, education, and thinking styles. *Personality and Individual Differences*, 39(7), 1227-1236.
doi:10.1016/j.paid.2005.04.009
- Bali, R. N. (2016). *Komplo teorileri: Cehaletin ve antisemitizmin resm-i geçidi*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Bell, C. (2018). The people who think 9/11 may have been an 'inside job'. 22 Ağustos, 2019
<https://www.bbc.com/news/blogs-trending-42195513>
- Brotherton, R., French, C. C. ve Pickering, A. D. (2013). Measuring belief in conspiracy theories: The generic conspiracist beliefs scale. *Frontiers in Psychology*, 4.
doi:10.3389/fpsyg.2013.00279
- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N. ve Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4:225.
doi:10.3389/fpsyg.2013.00225
- Bruder, M., Manstead, A. S. R. (2009) **Komplo teorileri üzerine bir anket**.
, <http://www.conspiracytheory.martinbruder.com/tr>
- Castano, E., Yzerbyt, V., Paladino, M. ve Sacchi, S. (2002). I belong, therefore, I exist: Ingroup identification, ingroup entitativity, and ingroup bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 135–143. doi:10.1177/0146167202282001
- Christensen, K., Jayaratne, T., Roberts, J., Kardya, S. ve Petty, E. (2010). Understandings of basic genetics in the United States: Results from a national survey of black and white men and women. *Public Health Genomics*, 13(7-8), 467-476. doi:10.1159/000293287
- Cichocka, A., Marchlewska, M. ve de Zavala, A. G. (2016). Does self-love or self-hate predict conspiracy beliefs? Narcissism, self-esteem, and the endorsement of conspiracy

- theories. *Social Psychological and Personality Science*, 7(2), 157–166.
doi:10.1177/1948550615616170
- Collins, F. S. (2006). *The language of God: A scientist presents evidence for belief*. New York: The Free Press.
- Dagnall, N., Drinkwater, K., Parker, A., Denovan, A. ve Parton, M. (2015). Conspiracy theory and cognitive style: A worldview. *Frontiers in Psychology*, 6, Article ID 206.
doi:10.3389/fpsyg.2015.00206
- Darwin, H., Neave, N. ve Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences*, 50(8), 1289-1293. doi:10.1016/j.paid.2011.02.027
- Dawkins, R. (2006). *The God delusion*. Boston: Houghton Mifflin.
- Diethelm, P. ve Mckee, M. (2009). Denialism: What is it and how should scientists respond? *The European Journal of Public Health*, 19(1), 2-4. doi:10.1093/eurpub/ckn13
- Doğulu, C. (2017). A terror management perspective to system justification in disaster context: The case of earthquakes in Turkey (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Douglas, K. M. ve Sutton, R. M. (2015). Climate change: Why the conspiracy theories are dangerous. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 71(2), 98-106.
doi:10.1177/0096340215571908
- Douglas, K. M., Sutton, R. M. ve Cichocka, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538-542.
doi:10.1177/0963721417718261
- Farias, M., Newheiser, A., Kahane, G. ve de Toledo, Z. D. (2013). Scientific faith: Belief in science increases in the face of stress and existential anxiety. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(6), 1210-1213. doi:10.1016/j.jesp.2013.05.008
- Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, 19(4), 25-42. doi:10.1257/089533005775196732

- Gauchat, G. (2012). Politicization of science in the public sphere. *American Sociological Review*, 77(2), 167-187. doi:10.1177/0003122412438225
- Gençöz, T. (2000). Pozitif ve negatif duygu ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(46), 19-26.
- Gentzkow, M. A. ve Shapiro, J. M. (2004). Media, education, and anti-Americanism in the Muslim world. *Journal of Economic Perspectives*, 18(3), 117-133. doi:10.2139/ssrn.479861
- Gervais, W. M., ve Norenzayan, A. (2012). Analytic thinking promotes religious disbelief. *Science*, 336(6080), 493-496. doi:10.1126/science.1215647
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 15(4), 731-742. doi:10.2307/3791630
- Goldenberg, J. L. ve Arndt, J. (2008). The implications of death for health: A terror management health model for behavioral health promotion. *Psychological Review*, 115, 1032–1053. doi:10.1037/a0013326
- Green, R. ve Douglas, K. M. (2018). Anxious attachment and belief in conspiracy theories. *Personality and Individual Differences*, 125, 30-37. doi:10.1016/j.paid.2017.12.023
- Greenberg, J., Pyszczynski, T. ve Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. R. F. Baumeister (Ed.), *Public self and private self* içinde (pp. 189–212). New York: Springer-Verlag. doi:10.1007/978-1-4613-9564-5_10
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Veeder, M., Kirkland, S. ve Solomon, S. (1990). Evidence for terror management theory II: Effects of mortality salience on reactions to those who explicitly and implicitly threaten the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 308–318. doi:10.1111.1.454.2378
- Greenberg, J., Simon, L., Pyszczynski, T., Solomon, S. ve Chatel, D. (1992). Terror management and tolerance: Does mortality salience always intensify negative reactions to others who threaten one's worldview? *Journal of Personality and Social*

- Psychology*, 63, 212–220. doi:10.1037//0022-3514.63.2.212
- Haigh, M. (2016). Has the standard cognitive reflection test become a victim of its own success? *Advances in Cognitive Psychology*, 12(3), 145-149. doi:10.5709/acp-0193-5
- Haselton, M. G. ve Nettle, D. (2006). The paranoid optimist: An integrative evolutionary model of cognitive biases. *Personality and Social Psychology Review*, 10(1), 47-66. doi:10.1207/s15327957pspr1001_3
- Hart, J. ve Graether, M. (2018). Something's going on here: Psychological predictors of belief in conspiracy theories. *Journal of Individual Differences*, 39(4), 229-237. doi:10.1027/1614-0001/a000268
- Hayes, J., Schimel, J., Arndt, J. ve Faucher, E. H. (2010). A theoretical and empirical review of the death-thought accessibility concept in terror management research. *Psychological Bulletin*, 136, 699–739. doi:10.1037/a0020524
- Imhoff, R. ve Bruder, M. (2013). Speaking (un-)truth to power: Conspiracy mentality as a generalised political attitude. *European Journal of Personality*, 28(1), 25-43. doi:10.1002/per.1930
- Jonas, E. ve Fischer, P. (2006). Terror management and religion: Evidence that intrinsic religiousness mitigates worldview defense following mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(3), 553-567. doi:10.1037/0022-3514.91.3.553
- Jong, J., Halberstadt, J. ve Bluemke, M. (2012). Foxhole atheism, revisited: The effects of mortality salience on explicit and implicit religious belief. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48, 983-989. doi:10.1016/j.jesp.2012.03.005
- Kahneman, D. (2003). A perspective on judgment and choice: Mapping bounded rationality. *American Psychologist*, 58, 697–720. doi:10.1037/0003-066x.58.9.697
- Kata, A. (2010). A postmodern Pandoras box: Anti-vaccination misinformation on the Internet. *Vaccine*, 28(7), 1709-1716. doi:10.1016/j.vaccine.2009.12.022
- Kay, A. C., Gaucher, D., McGregor, I. ve Nash, K. (2010). Religious belief as compensatory control. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 37-48.

doi:10.1177/1088868309353750

Kay, A. C., Whitson, J. A., Gaucher, D. ve Galinsky, A. D. (2009). Compensatory control: Achieving order through the mind, our institutions, and the heavens. *Current Directions in Psychological Science*, 18(5), 264-268. doi:10.1111/j.1467-8721.2009.01649.x

Kaysing, B. (1976). *We never went to the moon: Americas thirty billion dollar swindle*. Kaliforniya: Eden Press

Kelemen, D., Rottman, J. ve Seston, R. (2013). Professional physical scientists display tenacious teleological tendencies: Purpose-based reasoning as a cognitive default. *Journal of Experimental Psychology: General*, 142(4), 1074-1083. doi:10.1037/a0030399

Krouwel, A., Kutiyiski, Y., van Prooijen, J., Martinsson, J. ve Markstedt, E. (2017). Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust? Evidence from Sweden. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 435-462. doi:10.5964/jspp.v5i2.745

Lamberty, P. K., Hellmann, J. H. ve Oeberst, A. (2018). The winner knew it all? Conspiracy beliefs and hindsight perspective after the 2016 US general election. *Personality and Individual Differences*, 123, 236-240. doi:10.1016/j.paid.2017.11.033

Lantian, A., Muller, D., Nurra, C. ve Douglas, K. M. (2017). "I know things they don't know!" The role of need for uniqueness in belief in conspiracy theories. *Social Psychology*, 48(3), 160-173. doi:10.1027/1864-9335/a000306

Lewandowsky, S., Oberauer, K. ve Gignac, G. E. (2013). NASA faked the moon landing—therefore, (climate) science is a hoax: An anatomy of the motivated rejection of science. *Psychological Science*, 24(5), 622-633. doi:10.1177/0956797612457686

Lewandowsky, S., Gignac, G. E. ve Oberauer, K. (2013). The role of conspiracist ideation and worldviews in predicting rejection of science. *PLoS ONE*, 8(10), e75637. doi:10.1371/journal.pone.0075637

- Lewandowsky, S. ve Oberauer, K. (2016). Motivated rejection of science. *Current Directions in Psychological Science*, 25(4), 217-222. doi:10.1177/0963721416654436
- McCauley, R. N. (2011). *Why religion is natural and science is not*. New York, NY: Oxford University Press.
- McGregor, H. A., Greenberg, J. L., Arndt, J., Lieberman, J. D., Solomon, S., Simon, L. ve Pyszczynski, T. (1998). Terror management and aggression: Evidence that mortality salience motivates aggression against worldview-threatening others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 590-605. doi:10.1037//0022-3514.74.3.590
- Mckee, M. ve Diethelm, P. (2010). How the growth of denialism undermines public health. *British Medical Journal*, 341, 1309-1311. doi:10.1136/bmj.c6950
- Moulding, R., Nix-Carnell, S., Schnabel, A., Nedeljkovic, M., Burnside, E. E., Lentini, A. F. ve Mehzabin, N. (2016). Better the devil you know than a world you don't? Intolerance of uncertainty and worldview explanations for belief in conspiracy theories. *Personality and Individual Differences*, 98, 345-354. doi:10.1016/j.paid.2016.04.060
- Nasuhbeyoğlu, V. (2018). Aşı karşıtlığı artıyor bakanlık sessiz. 24 Temmuz, 2019, <https://www.evrensel.net/haber/367653/asi-karsitligi-artiyor-bakanlik-sessiz>
- Newheiser, A., Farias, M. ve Tausch, N. (2011). The functional nature of conspiracy beliefs: Examining the underpinnings of belief in the Da Vinci Code conspiracy. *Personality and Individual Differences*, 51(8), 1007-1011. doi:10.1016/j.paid.2011.08.011
- Newman, G. E., Keil, F. C., Kuhlmeier, V. A. ve Wynn, K. (2010). Early understandings of the link between agents and order. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(40), 17140-17145. doi:10.1073/pnas.0914056107
- Norenzayan, A. ve Hansen, I. A. (2006). Belief in supernatural agents in the face of death. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(2), 174-187. doi:10.1177/0146167205280251
- Norenzayan, A., Smith, E. E., Kim, B. J. ve Nisbett, R. E. (2002). Cultural preferences for formal versus intuitive reasoning. *Cognitive Science*, 26(5), 653-684.

doi:10.1207/s15516709cog2605_4

- Pennycook, G., Cheyne, J. A., Seli, P., Koehler, D. J. ve Fugelsang, J. A. (2012). Analytic cognitive style predicts religious and paranormal belief. *Cognition*, 123(3), 335-346. doi:10.1016/j.cognition.2012.03.003
- Preston, J. L. (2011). Religion is the opiate of the masses (but science is the methadone). *Religion, Brain & Behavior*, 1(3), 231-233. doi:10.1080/2153599x.2011.647855
- Preston, J. L. ve Epley, N. (2009). Science and God: An automatic opposition between ultimate explanations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(1), 238-241. doi:10.1016/j.jesp.2008.07.013
- Pritschet, L., Powell, D. ve Horne, Z. (2016). Marginally significant effects as evidence for hypotheses. *Psychological Science*, 27(7), 1036-1042. doi:10.1177/0956797616645672
- Pyszczynski, T., Greenberg, J. ve Solomon, S. (1999). A dual-process model of defense against conscious and unconscious death-related thoughts: An extension of terror management theory. *Psychological Review*, 106(4), 835-845. doi:10.1037/0033-295x.106.4.835
- Pyszczynski, T., Rothschild, Z. ve Abdollahi, A. (2008). Terrorism, violence, and hope for peace. *Current Directions in Psychological Science*, 17(5), 318-322. doi:10.1111/j.1467-8721.2008.00598.x
- Pyszczynski, T., Solomon, S. ve Greenberg, J. (2015). Thirty years of terror management theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 1-70. doi:10.1016/bs.aesp.2015.03.001
- Rosenblatt, A., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T. ve Lyon, D. (1989). Evidence for terror management theory I: The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(4), 681-690. doi:10.1037/0022-3514.57.4.681
- Rosnow, R. L. ve Rosenthal, R. (1989). Statistical procedures and the justification of

- knowledge in psychological science. *American Psychologist*, 44(10), 1276-1284.
doi:10.1037/0003-066x.44.10.1276
- Rutjens, B. T., van Harreveld, F. ve van der Pligt, J. (2013). Step by step: Finding compensatory order in science. *Current Directions in Psychological Science*, 22(3), 250-255. doi:10.1177/0963721412469810
- Rutjens, B. T., van Harreveld, F., van der Pligt, J., van Elk, M. ve Pyszczynski T. (2014). A march to a better world? Religiosity and the existential function of belief in social-moral progress. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 26(1), 1-18. doi:10.1080/10508619.2014.990345
- Rutjens, B. T. ve Heine, S. J. (2016). The immoral landscape? Scientists are associated with violations of morality. *PLoS One*, 11(4): e0152798. doi:10.1371/journal.pone.0152798
- Rutjens, B. T., Heine, S. J., Sutton, R. M. ve Harreveld, F. V. (2018). Attitudes towards science. *Advances in Experimental Social Psychology*, 125-165.
doi:10.1016/bs.aesp.2017.08.001
- Rutjens, B. T., Sutton, R. M. ve van der Lee, R. (2017). Not all skepticism is equal: Exploring the ideological antecedents of science acceptance and rejection. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 44(3), 384-405. doi:10.1177/0146167217741314
- Slooman, S. A. (1996). The empirical case for two systems of reasoning. *Psychological Bulletin*, 119, 3–22. doi:10.1037/0033-2909.119.1.3
- Stanovich, K. E. ve West, R. F. (2000). Individual differences in reasoning: Implications for the rationality debate. *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 645–726.
doi:10.1017/cbo9780511808098.026
- Stieger, S. ve Reips, U. (2016). A limitation of the Cognitive Reflection Test: Familiarity. *PeerJ*, 4. doi:10.7717/peerj.2395
- Stephens, N. M., Fryberg, S. A., Markus, H. R. ve Hamedani, M. G. (2012). Who explains Hurricane Katrina and the Chilean Earthquake as an act of god? The experience of extreme hardship predicts religious meaning-making. *Journal of Cross-Cultural*

- Psychology*, 44(4), 606-619. doi:10.1177/0022022112454330
- Strack, F. ve Deutsch R. (2004). Reflective and impulsive determinants of social behavior. *Personality and Social Psychology Review*, 8(3), 220-247.
doi:10.1207/s15327957pspr0803_1
- Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S. ve Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition*, 133(3), 572-585.
doi:10.1016/j.cognition.2014.08.006
- Taibbi, M. (2019). 50 years after the moon landing: Why conspiracy theories won't die. 24 Temmuz, 2019, <https://www.rollingstone.com/politics/politics-features/moon-landing-anniversary-taibbi-conspiracy-theories-861239/>
- Ten health issues WHO will tackle this year. (2019). 24 Temmuz, 2019, <https://www.who.int/emergencies/ten-threats-to-global-health-in-2019>
- Tracy, J. L., Hart, J. ve Martens, J. P. (2011). Death and science: The existential underpinnings of belief in intelligent design and discomfort with evolution. *PLoS ONE*, 6(3), e17349.
doi:10.1371/journal.pone.0017349
- Trémolière, B., de Neys, W. ve Bonnefon, J. F. (2014). The grim reasoner: Analytical reasoning under mortality salience. *Thinking and Reasoning*, 20(3), 333-351.
doi:10.1080/13546783.2013.823888
- Uskul, A. K., Nisbett, R. E. ve Kitayama, S. (2008). Ecoculture, social interdependence and holistic cognition: Evidence from farming, fishing and herding communities in Turkey. *Communicative & Integrative Biology*, 1(1), 40-41. doi:10.4161/cib.1.1.6649
- van der Linden, S. (2015). The conspiracy-effect: Exposure to conspiracy theories (about global warming) decreases pro-social behavior and science acceptance. *Personality and Individual Differences*, 87, 171-173. doi:10.1016/j.paid.2015.07.045
- van der Werff, E. T. (2019). Exploring TV's weird role in the moon landing - and moon landing conspiracy theories. 24 Temmuz, 2019, <https://www.vox.com/2019/7/19/20700962/moon-landing-tv-broadcast-conspiracy->

theories-kubrick

- van Elk, M., Rutjens, B. T., van der Pligt, J. ve van Harreveld, F. (2016). Priming of supernatural agent concepts and agency detection. *Religion, Brain & Behavior*, 6(1), 4-33. doi:10.1080/2153599x.2014.933444
- van Prooijen, J. (2015). Sometimes inclusion breeds suspicion: Self-uncertainty and belongingness predict belief in conspiracy theories. *European Journal of Social Psychology*, 46(3), 267-279. doi:10.1002/ejsp.2157
- van Prooijen, J. (2016). Why education predicts decreased belief in conspiracy theories. *Applied Cognitive Psychology*, 31(1), 50-58. doi:10.1002/acp.3301
- van Prooijen, J. ve Acker, M. (2015). The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions. *Applied Cognitive Psychology*, 29(5), 753-761. doi:10.1002/acp.3161
- van Prooijen, J., Douglas, K. M. ve de Inocencio, C. (2017). Connecting the dots: Illusory pattern perception predicts belief in conspiracies and the supernatural. *European Journal of Social Psychology*, 48(3), 320-335. doi:10.1002/ejsp.2331
- van Prooijen, J., Krouwel, A. P. ve Pollet, T. V. (2015). Political extremism predicts belief in conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 6(5), 570-578. doi:10.1177/1948550614567356
- Vitriol, J. A. ve Marsh, J. K. (2018). The illusion of explanatory depth and endorsement of conspiracy beliefs. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 955-969. doi:10.1002/ejsp.2504
- Watson, D., Clark, L. A. ve Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063-1070. doi:10.1037/0022-3514.54.6.1063
- Whitson, J. A. ve Galinsky, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *Science*, 322(5898), 115-117. doi:10.1126/science.1159845
- Whitson, J. A., Galinsky, A. D. ve Kay, A. (2015). The emotional roots of conspiratorial

perceptions, system justification, and belief in the paranormal. *Journal of Experimental Social Psychology*, 56, 89-95. doi:10.1016/j.jesp.2014.09.002

Wood, M. J., Douglas, K. M. ve Sutton, R. M. (2012). Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 3(6), 767-773. doi:10.1177/1948550611434786

Yilmaz, O., Karadöller, D. Z. ve Sofuoglu, G. (2016). Analytic thinking, religion, and prejudice: An experimental test of the dual-process model of mind. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 26(4), 360-369. doi:10.1080/10508619.2016.1151117

EKLER

EK 1

Onam Formu ve Çalışmada Kullanılacak Materyaller

Bilgilendirilmiş Onam Formu

Sayın katılımcı,

Bu çalışma, Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü öğretim üyesi olan Dr. Öğr. Üyesi Canay Doğulu ve yüksek lisans öğrencisi Utku Başerdem tarafından yürütülen bir tez çalışmasının parçasıdır. Bu çalışma kapsamında komplo teorileri, ideoloji, analitik düşünme ve bilim ile ilgili tutumlar arasındaki ilişki ölçülecektir. Vereceğiniz bilgiler kimlik bilgileriniz alınmadan tamamıyla gizli tutularak, yalnızca araştırmacılar tarafından, grup düzeyinde değerlendirilecektir. Yardımlarınız ve katılımınız için teşekkür ederiz.

Çalışmadan elde edilecek sonuçlar sadece bilimsel amaçlı olarak kullanılacaktır. Çalışmaya katılım tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmada herhangi bir rahatsızlık hissederseniz ya da çalışmaya devam etmek istemezseniz bu durumda deneyi yarıda bırakabilirsiniz. Araştırmacıya ilettiğiniz takdirde sizin o ana kadar doldurmuş olduğunuz kısım da analizlerden çıkarılacaktır. Veri toplama ve analiz sürecinin sonunda elde edilen bulgularla ilgili tüm sorularınız cevaplandırılacaktır.

Çalışma hakkında daha fazla bilgi almak için Utku Başerdem (**baserdemu@gmail.com**) ile iletişim kurabilirsiniz.

Çalışmaya gönüllü olarak katıldığınızı kabul ediyor ve vereceğiniz bilgilerin bilimsel amaçlı kullanılmasını kabul ediyorsanız aşağıdaki kutucuğa tıklayarak bir sonraki sayfaya geçiniz.

Kabul ediyorum.

EK 2

Analitik Düşünme Manipülasyonu

Bu bölümde, her biri sıralaması karıştırılmış 5 kelimedenden oluşan 5 seti tamamlamanız istenecek. Her sette, beş kelimedenden dördünü seçerek dilbilgisi kurallarına uygun birer cümle oluşturacaksınız. Örneğin, “havlıyor köpek beklenmedik bana o” yazan karıştırılmış cümleyi görürseniz, kelimelerden üçünü seçip “o köpek bana havlıyor” cümlesini oluşturmalısınız. Lütfen deneme turunu aşağıda tamamlayınız.

Dört kelimedenden üçünü seçerek dilbilgisi kurallarına uygun bir cümle oluşturun.

Cevabınızı aşağıdaki boşluğa girin.

kullandı o araba eğer yeni

.....

“kullandı o araba eğer yeni” şeklindeki sıralaması karıştırılmış cümlenin düzgün hali “o yeni araba kullandı” şeklindedir.

Şimdi cümle düzeltme görevine başlayacaksınız. Her biri tek tek ekrana gelecek kelime sıralaması karıştırılmış 5 set cümle ile karşılaşacağınızı unutmayın. Başlamak için “Devam” tuşuna basın.

Analitik Düşünme Manipülasyonu	Kontrol Grubu
sayıları devret analiz et dikkatle	sonbahar endişeleniyordu o devamlı
sarı mantığı onun besbelliydi	daha fazla kağıt bir kez yap
onlar aç seçeneklerini düşündüler	gönderdim ben sana onu posta
gün düşünürüm ben çeşitli her	dün onu bitirdi taramak o
ve bilgisayarlar makineler harcarlar rasyoneldirler	hazırlıklıydım bir şekilde emekli

EK 3

Analitik Düşünme Ölçümü

1. Bir beyzbol sopası ve topun toplam fiyatı 1.10 dolardır. Beyzbol sopasının fiyatı toptan 1 dolar daha pahalıdır. Bu durumda topun fiyatı ne kadardır?

2. 5 makine, 5 dakikada, 5 düğme üretiyorsa, 100 makine 100 düğmeyi kaç dakikada üretir?

3. Bir gölde bulunan nilüferler her gün ikiye katlanarak gölün alanını kaplamaktadır. Nilüferler 48 günde tüm gölü kapladıysa, gölün yarısını kaç günde kaplamıştır?

EK 4

Ölüm Farkındalığı Manipülasyonu: Deney Grubu

Aşağıda yaşam tutumu ile ilgili sorular yer almaktadır. Lütfen sorulara yanıt vermek için düşününüz ve fikrinizi kısa birkaç cümle ile açıklayınız.

1. Lütfen kendi ölümünüzün sizde uyandırdığı duyguları kısaca açıklayınız.

2. Lütfen fiziksel anlamda öldükten sonra size ne olacağı ile ilgili düşüncelerinizi kısaca yazınız.

EK 5

Ölüm Farkındalığı Manipülasyonu: Kontrol Grubu

Aşağıda yaşam tutumu ile ilgili sorular yer almaktadır. Lütfen sorulara yanıt vermek için düşününüz ve fikrinizi kısa birkaç cümle ile açıklayınız.

1. Lütfen, televizyon seyrettiğinizi düşünmenin sizde uyandırdığı duyguları kısaca açıklayınız.

2. Lütfen, televizyon izlediğinizde size fiziksel olarak ne olacağı konusundaki düşüncelerinizi olabildiğince açık bir biçimde yazınız.

EK 6**PANAS**

Bu ölçek farklı duyguları tanımlayan birtakım sözcükler içermektedir. Lütfen aşağıdaki duyguları değerlendirirken şu anda hissettiklerinize göre her duyguya puan veriniz. Puanlama için aşağıdaki ölçeği kullanınız.

1	2	3	4	5	6	7
Çok az veya hiç fazla						Çok

___ 1. İlgili

___ 2. Sıkıntılı

___ 3. Heyecanlı

___ 4. Mutsuz

___ 5. Eğlenceli

___ 6. Suçlu

___ 7. Ürkmüş

___ 8. Rahatsız

___ 9. Hevesli

___ 10. Gururlu

___ 11. Güçlü

___ 12. Düşmanca

___ 13. Asabi

___ 14. Uyanık

___ 15. Utanmış

___ 16. İlhamlı

___ 17. Sinirli

___ 18. Kararlı

___ 19. Dikkatli

___ 20. Tedirgin

___ 21. Acıma

___ 22. Korkmuş

___ 23. Aktif

EK 7

Ölüm Manipülasyonu Kontrolü

Lütfen aşağıdakileri, kelime oluşturacak şekilde boşluklardaki harfleri doldurarak tamamlamaya çalışınız. Her boşluğa bir harf gelmesi gerekmektedir.

Lütfen aklımıza gelen ilk kelimeyi yandaki satıra yazınız.

1. _ E _ E N

10. K E _ _

19. T A _ _ T

2. K _ L _ U K

11. _ A S _ I K

20. _ _ V Ş _ N

3. _ E _ C E R _

12. M E _ A _

21. _ L A _ Y E

4. _ İ Ş _

13. O _ U _

22. O T _ _ Ü S

5. _ _ Ü M

14. P _ A _ T İ K

23. _ E _ A Z _

6. Ç _ _ E K

15. _ A Ş _ K

24. D E _ T _ R

7. B _ _ A

16. _ _ P R A K

25. K _ H _ E

8. _ Ö M _ E K

17. M A _ _ S

9. A J _ _ D A

18. Y _ _ E K

Not. Yukarıdaki kelimelerden 1, 5, 8, 12, 16, 19, 23 numaralı olanlar ölümle ilişkilendirilebilecek olan kelimelerdir.

EK 8**Bilim İnancı Ölçeği**

Lütfen aşağıda verilen maddeleri dikkatlice okuduktan sonra size en uygun gelen seçeneği işaretleyiniz. Soruların doğru ya da yanlış cevapları bulunmamaktadır, bu nedenle size en uygun seçeneği işaretleyiniz.

Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz Katılmıyorum	Biraz Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	2	3	4	5	6

1.	Bilim insan kültürünün en değerli parçasıdır.	1	2	3	4	5	6
2.	İnsanların karşılaştığı tüm sorunlar bilimle çözülebilir.	1	2	3	4	5	6
3.	Bilim, din ile kıyaslandığında evreni daha iyi anlamamızı sağlar.	1	2	3	4	5	6
4.	Bilim, gerçeğe ulaşmak için kullanılabilecek en etkili araçtır.	1	2	3	4	5	6
5.	Modern toplumlarda bilim insanlarına ve bilime daha fazla saygı gösterilmelidir.	1	2	3	4	5	6
6.	Bilgiye ulaşmanın tek güvenilir yolu bilimsel yöntemdir.	1	2	3	4	5	6
7.	Ancak bilimsel olarak kanıtlanabilir şeylere rasyonel bir biçimde inanabiliriz.	1	2	3	4	5	6
8.	Bilim bize gerçekliğin ne içerdiğine dair bilinmesi gereken her şeyi söyler.	1	2	3	4	5	6
9.	“Karanlık bir dünyada bilim mum ışığıdır,” (Carl Sagan)	1	2	3	4	5	6
10.	Edinebileceğimiz tek gerçek bilgi bilimsel bilgidir.	1	2	3	4	5	6

EK 9

Komplo Teorileri Ölçeği

Lütfen aşağıda yer alan ifadelerin size göre ne ölçüde doğru olduğunu üzerlerinde yer alan oranları işaretleyerek belirtiniz. Soruların doğru ya da yanlış cevapları bulunmamaktadır, bu nedenle size en uygun seçeneği işaretleyiniz.

%0	%10	%20	%30	%40	%50	%60	%70	%80	%90	%100
kesinlikle hayır	kesinlikle olası değil	hiç olası değil	olası değil	pek olası değil	kararsızım	biraz olası	olası	oldukça olası	yüksek derecede olası	kesinlikle evet

1. Günlük aktivitelerimin çoğunluğu hakkında dosyalara sahip olan güvenlik servisleri vardır.
2. Hükümetler etnik azınlıklara AIDS virüsünü (HIV) kasten yaymaktadırlar.
3. Dünyada halka hiçbir şekilde haber verilmeden gerçekleşen çok fazla sayıda önemli olaylar olmaktadır.
4. İnsan kurban eden gizli dini gruplar mevcuttur.
5. UFO gören insanların sessiz kalmalarını sağlamakla görevli özel hükümet güçleri vardır.
6. E-postalar diğer ülkelerin hükümet ajanları tarafından sıklıkla okunmaktadır.
7. Birçok kanser türünün tedavisi halihazırda bulunmuş durumdadır fakat tıbbi çevreler hükümetlerden araştırma parası almaya devam etmeyi tercih etmekte ve bulgularını gizli tutmaktadırlar.
8. Ülkemize saldırılar düzenlemeyi gizlice planlayan birçok grup vardır.
9. Prenses Diana'nın ölümü bir kaza değil suikasttır.
10. Roma'daki Vatikan Bankası'nın Mafya ile sıkı bağları vardır.
11. Hükümet ajanları düzenli olarak, gizlice e-postalarımı okumaktadır.
12. Üyelerinin zihinlerini tamamen kontrollerinde tutan dini gruplar vardır.
13. Etkililikleri kanıtlanmış olmasına rağmen, otoriteler ve tıbbi kuruluşlar tarafından onaylanmayan alternatif tıbbi yaklaşımlar vardır.
14. Siyasetçiler, genellikle, kararlarının altında yatan gerçek nedenleri bizlere açıklamazlar.

15. Çevremde yaşayan insanlardan en az birinin terörist gruplarla bağlantıları var.
16. Amerikan hükümeti uzaylıların dünyaya yaptığı inişleri gizlemektedir.
17. Hükümetler eşcinsel topluluklara AİDS virüsünü (HIV) kasten yaymaktadırlar.
18. Amerikan hükümetinin Martin Luther King suikastı ile ilgisi vardır.
19. Uluslararası bankacılık sistemi Yahudiler tarafından kontrol edilmektedir.
20. Süpermarketlerdeki ürünlerin barkot etiketleri gizli amaçlara hizmet etmektedir.
21. Hükümet ajanları bütün vatandaşları yakından izlemektedir.
22. Masonlar ya da Kurukafa ve Kemikler Topluluğu gibi, gizli siyasi gündemleri ve büyük ölçüde etkileri olan kuruluşlar vardır.
23. Daha iyi araba motorları halihazırda geliştirilmiş durumdadır fakat otomotiv ve petrol şirketleri el ele çalıştıklarından, ticari olarak kullanılmamaktadırlar.
24. Medya tarafından, kaza ya da hastalık sonucu öldüğü belirtilse de, aslında cinayete kurban giden bir çok önemli/ünlü kişi vardır.
25. Teröristlerin, polisin ve güvenlik servislerinin sahip olduğu iletişim alt yapısına benzer bir iletişim altyapı sistemleri vardır.
26. Eğer bir halk kütüphanesinden kitap ödünç alırsam, ilgi alanlarımda gizli servisler tarafından tespit edilme riski olur.
27. Amerika'nın Apollo Uzay Mekiği aslında aya hiç iniş yapmamıştır.
28. AİDS virüsü (HIV) biyokimyasal laboratuvarlarda yaratılmıştır.
29. Amerika eski devlet başkanı olan John F. Kennedy suikastının arkasında bir tezgah vardır.
30. Eşik altı reklamcılık (fark edemeyeceğimiz hızda gösterilen reklamlar) diye bir şey vardır ve bu, insanları büyük ölçüde etkiler.
31. Gizli servisler düzenli olarak, yaptığım telefon konuşmalarını kaydederler.
32. AİDS'in tedavisi mevcuttur ve bilinçli olarak kamuoyundan gizlenmektedir.
33. Gizli hareketler toplumumuzun istikrarlılığını tehdit etmektedir.
34. Çok kapsamlı gizli veri tabanları mevcuttur ve bunlarda, bireyler hakkında yasal olarak onay verilenden daha fazla miktarda bilgi depolanmaktadır.
35. Yüzeysel olarak ele alındığında bağlantısız gibi görünen olaylar aslında çoğunlukla gizli aktivitelerin sonucudur.

36. Uzaylılarla halihazırda bağlantıya geçilmiştir fakat bu bilgi kamuoyundan gizli tutulmaktadır.
37. Hükümet isterse seçimlerde kime oy verdiğimi öğrenebilir.
38. Siyasi kararları büyük ölçüde etkileyen gizli kuruluşlar vardır.

EK 10**Demografik Form**

Doğum yılınız: _____

Cinsiyetiniz: Kadın Erkek Diğer **En son mezun olduğunuz okul:**İlkokul Ortaokul Lise Üniversite Yüksek Lisans Doktora Hiç Okumadım **Dini inancınız:**Müslüman Hristiyan Musevi Budist

Diğer: _____

Herhangi bir dini inancım yok **Kendinizi ne kadar dindar biri olarak tanımlarsınız?**

(Önceki soruda ilk üç seçenektten biri seçildiyse)

 Hiç dindar değilim (1) Biraz (2) Orta derecede (3) Oldukça fazla (4) Çok fazla (5)**Kendinizi politik olarak nerede tanımlarsınız?**Politik Olarak
En Solda

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Politik Olarak
En Sağda